

Andrzej Majewski ■

SYSTEM PRAWA OCHRONY ZWIERZĄT W NIEMCZECH (ZAGADNIENIA OGÓLNE)

1. Celem opracowania jest analiza systemu prawnej ochrony zwierząt obowiązującego w Republice Federalnej Niemiec w oparciu o prawo międzynarodowe, wspólnotowe, a w szczególności prawo wewnętrzne tworzone na szczeblu federalnym. Na wybór analizy prawa niemieckiego wpłynęły względy historyczne i praktyczne. Niemcy jako drugi kraj europejski uregulowały prawną ochronę zwierząt. Pierwszym była Anglia, w której 7 maja 1822 r. przyjęto ogólnopaństwową ustawę dotyczącą ochrony humanitarnej zwierząt zapobiegającą okrutnemu i niewłaściwemu traktowaniu bydła (*Act to prevent the cruel and improper Treatment of Cattle*) obejmując ochroną konie, bydło oraz owce¹. Na terenie Niemiec początkowo przepisy karne penalizujące znęcanie się nad zwierzętami pojawiły się w prawach poszczególnych krajów. Ogólnopaństwowa ustawa - Kodeks karny została przyjęta 15 maja 1871 r.² Kolejnym krokiem na drodze zwiększenia ochrony zwierząt była ustawa o ochronie zwierząt

¹ Ustawa nazywana była od twórców jej projektu Richarda Martina i Tomasa Erskine „Martin’s Act”. Przewidywała ona kary grzywny od 10 szylingów do 5 funtów. Za czyny wyjątkowo okrutne przewidywała karę pozbawienia wolności do 3 miesięcy. Bliżej J. Caspar, *Tierschutz im Recht der modernen Industriegesellschaft*, Baden-Baden 1999, s. 259; W.C.J. Eberstein, *Das Tierschutzrecht In Deutschland bis zum Erlaß des Reichs-Tierschutzgesetzes vom 24. November 1933. Unter Berücksichtigung der Entwicklung in England*, Rechtshistorische Reihe, t. 209, Frankfurt nad Menem 1999 r., s. 34 i 35 i podana tam literatura.

² BGBl, I Nr 24, s. 127.

z 24.11.1933 r.³, która na terenie Niemiec Zachodnich obowiązywała do 1972 r. Biorąc pod uwagę system prawa precedensowego istniejącego w Wielkiej Brytanii i system prawa stanowionego w Niemczech wydaje się, że analiza ustawodawstwa niemieckiego w zakresie ochrony zwierząt zarówno w aspekcie historycznym, jak i w świetle aktualnie obowiązującego prawa, będzie bardziej przydatna na użytek ewentualnych postulatów kształtowania kierunku polskiej legislacji w tym zakresie.

Rozwiązania niemieckie wpływały na treść polskiego prawa. Pomijając najwcześniejsze prawa lokacyjne z XIII w. bardzo długo na ziemiach polskich obowiązywało prawo państw zaborczych, które w znacznej mierze wpłynęło na kształt prawa polskiego po uzyskaniu niepodległości. Prawo cywilne czerpało z rozwiązań niemieckich⁴, których źródłem było prawo rzymskie⁵. Prawo administracyjne po uzyskaniu przez Polskę niepodległości czerpało z dorobku doktryny niemieckiej i francuskiej⁶ a także z austriackiej (zbliżonej do niemieckiej)⁷. Również prawo karne czerpało niekiedy z myśli doktryny niemieckiej⁸, natomiast pierwsze polskie rozwiązania chroniące zwierzęta przyniosło Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 22.03.1928 r. o ochronie zwierząt⁹. Nie było ono wzorowane na ustawie niemieckiej, gdyż ta została uchwalona w 1933 r.

2. Na obszarze Niemiec pierwsze regulacje z zakresu ochrony zwierząt pojawiły się w prawie karnym. W XVII i XVIII w. zwierzęta były traktowane niekiedy jako sprawcy lub współsprawcy przestępstw. Były sądzone, skazywane na różne kary cielesne, a w procesie na ogół ustanawiano im obrońców z urzędu, w czym widzi się dzisiaj pewnego rodzaju personifikację zwierząt¹⁰.

³ RGBl. I Nr 132, s. 987.

⁴ Tytułem przykładu można podać ustawę z 29.03.1926 r. o prawie autorskim, Dz.U. Nr 48, poz. 286., która przejęła liczne niemieckie rozwiązania. Bliżej zob. E. Ferenc-Szydełko, *Przedmiot prawa autorskiego w ustawodawstwie niemieckim na ziemiach polskich zaboru pruskiego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego – Roczniki Prawnicze nr 15/2004, s. 109 i 110.

⁵ Jednakże w dużej mierze zniekształcone – informacja podana w wystąpieniu prof. zw. dr hab. Zdzisława Brodeckiego podczas konferencji naukowej „40-lecie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, Prawo i administracja z perspektywy nauki i dydaktyki”, Gdańsk 6.10.2010.

⁶ Aszadok-Bartuń [w:], J. Boć (red.), *Prawo administracyjne*, Kolonia Limited 2002, s.26.

⁷ Wiele przedstawicieli nauki prawa administracyjnego rozpoczynało naukę prawa lub ją kontynuowało w ośrodkach niemieckojęzycznych. Przykładowo w II połowie XIX w. – J.B. Oczapowski, F.K. Kasperek, J. Dunajewski, a w I połowie XX w. J. Buzek, K.W. Komaniecki, W.L. Jaworski, S. Kasznica, M.Z. Jaroszyński

⁸ Zob. np. J. Koredczuk, *Wpływy niemieckie na polskie rozwiązania prawne dotyczące „osób niebezpiecznych” w okresie międzywojennym*, Acta Universitatis Wratislaviensis nr 2639. Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi XXVII, Wrocław 2004, s. 253-272.

⁹ Dz. U. Nr 36, poz. 332.

¹⁰ Bliżej zob. E. Schuman, „Tiere sind keine Sachen“ – zur Personifizierung von Tieren

W drugiej połowie XIX w. na terenie Niemiec pojawiły się w krajowych ustawach karnych przepisy penalizujące publiczne okrutne postępowanie ze zwierzętami, traktowane jako zgorszenie. W ustawach karnych poszczególnych krajów przepisy zakazujące znęcania się nad zwierzętami zamieszczane były w części poświęconej przestępstwom przeciw moralności publicznej. Dręczenia zwierząt jako pierwsze zakazały Saksonia (1838 r.) i Bawaria (1861 r.)¹¹. Istotą czynu nie było więc samo zadawanie zwierzętom cierpień, lecz czynienie tego w obecności innych osób¹².

Kodeks karny (Das Reichsstrafgesetzbuch) ogłoszony został 15 maja 1871 r.¹³ W § 360 nr 13 przewidziano karę grzywny do 150 marek lub karę aresztu za publiczne lub w celu wywołania zgorszenia złośliwe albo okrutne traktowanie zwierząt rozumnych.. Z biegiem lat wykładnia tego przepisu ewoluowała w kierunku podniesienia poziomu ochrony zwierząt przez kwalifikowanie nowych zachowań, jako okrutne traktowanie zwierząt lub złośliwe ich drażnienie. Wiązało się to z rozwojem nauki, wiedzy o psychice i fizjologii zwierząt oraz pojawieniem się nowych aspektów wykorzystywania zwierząt przez człowieka np. w doświadczeniach. Reformy Kodeksu karnego nie miały większego wpływu na zakres ochrony zwierząt. Dopiero ustawą z 26 maja 1933 r. o zmianie Kodeksu karnego¹⁴ zmieniono § 360 nr 13¹⁵ oraz dodano § 145 b¹⁶, który był podstawowym przepisem sankcjonującym okrutne traktowanie lub umyślne znęcanie się nad zwierzętami. Karalne było podżeganie (§ 48 ust. 1) i pomocnictwo (§ 49 ust. 1). Kodeks karny nie przewidywał działania w ramach recydywy, ponieważ wówczas nie była ona uregulowana w części ogólnej, lecz w części szczegółowej przy niektórych czynach zabronionych. Nowelizacja Kodeksu karnego była skutkiem realizacji wyborczych obietnic narodowych socjalistów.

W latach 30-tych XX w. w niektórych krajach związkowych uchwalono ustawy regulujące rytualny ubój zwierząt. W istocie nie tyle chodziło o ochronę

im mittelalterlichen Recht, [w]: B. Herrmann (red), *Beiträge zum Göttinger Umwelthistorischen Kolloquium 2008-2009*, Göttingen 2009, s. 195-198 i podana tam literatura.

¹¹ A. Lorz, E. Metzger, *Tierschutzgesetz. Kommentar*, München 2008, s. 39.

¹² R. von Hoppel, *Die Tierquälerei In der Strafgesetzgebung des In- und Auslandes, historisch, dogmatisch und kritisch dargestellt, nebst Vorschlägen zur Änderung des Reichsrechts*, Berlin 1891, s. 106 i nast.

¹³ BGBl, Nr 24, s. 127. Pierwowzorem Kodeksu był Kodeks karny pruski z 1851 r., który w § 348 analizował publiczne dręczenie i znęcanie się nad zwierzętami. Bliżej zob. W.C.J. Eberstein, op. cit., s. 120 i 121.

¹⁴ RBGBl. Nr 56, s. 295.

¹⁵ § 360 nr 13 stanowił „Karze grzywny do 150 marek lub karze aresztu podlega ten:.....nr 13 kto narusza przepisy wydane w celu ochrony zwierząt”.

¹⁶ § 145 b brzmiał: „Kto okrutnie obchodzi się ze zwierzętami lub umyślnie znęca się nad nimi, podlega karze pozbawienia wolności do 6 miesięcy lub karze grzywny”.

zwierząt, ile o utrudnienie egzystencji Żydom. Tendencje owe doprowadziły do uchwalenia ustawy federalnej z 21.04.1933 r. o uboju zwierząt¹⁷. Ustawa o ochronie zwierząt (Tierschutzgesetz) jak wcześniej wspomniano uchwalona została 11.11.1933 r. Uchyliła ona § 360 Nr 13 oraz § 145b Kodeksu karnego (§ 15 ustawy). Przepisy karne odpowiadające w swej treści uchylonym znalazły się w Rozdziale IV ustawy. Nie obejmowała ona wszystkich aspektów ochrony humanitarnej zwierząt, ponieważ nadal obowiązywała ustawa o uboju zwierząt.

Ustawa o ochronie zwierząt z 1933 r. zabraniała zadawania zwierzętom cierpień i okrutnego traktowania, o ile nie służyło to do realizacji obiektywnie słusznego celu człowieka (§1). Zawierała zakazy określonego postępowania ze zwierzętami (§ 2) oraz w Rozdziale II zakazy i nakazy w zakresie przeprowadzania na zwierzętach doświadczeń

Ustawa o ochronie zwierząt uchwalona w III Rzeszy obowiązywała w RFN, natomiast w NRD przejęto jej postanowienia w 1950 r.

Rozwój intensywnego chowu, nowe nieznane w 1933 r. doświadczenia na zwierzętach i ich rozmiar, przewóz zwierząt dalekimi trasami, nowe metody uboju, spowodowało zmianę poglądów na zakres i charakter ochrony prawnej zwierząt¹⁸, co doprowadziło do uchwalenia w RFN 24 lipca 1972 r. nowej ustawy o ochronie zwierząt¹⁹ (dalej powoływana także jako TierSchG), Ustawa uwzględniła międzynarodowe zobowiązania Niemiec w zakresie ochrony zwierząt. Oparta została na koncepcji etycznej zakładającej odpowiedzialność człowieka za opiekę i ochronę zwierząt. Rozwiązania prawne przenieśli punkt ciężkości z regulacji prawno-karnej na administracyjne określenie obowiązków człowieka. Należało pogodzić gospodarcze i naukowe potrzeby człowieka z nakazami moralnymi. Nowelizacja z 12.08.1986 r.²⁰ wprowadziła rozwiązania dotyczące masowej (intensywnej) hodowli zwierząt gospodarskich, ograniczyła przeprowadzanie doświadczeń na zwierzętach oraz poddała kontroli przeprowadzanie doświadczeń w szkolnictwie. Wprowadzono obowiązek uzyskania zezwoleń na handel kręgowcami przeznaczonymi do doświadczeń.

Ustawą o poprawie pozycji prawnej zwierząt w prawie cywilnym²¹ dodano do niemieckiego kodeksu cywilnego § 90a, § 251, ust. 2, zd. 2 oraz § 903, zd.2.

¹⁷ RGBl. I Nr 39, s. 203. Bliżej na temat ochrony zwierząt w Niemczech w okresie narodowego socjalizmu zob. E. Klueting, *Die gesetzlichen Regelungen der nationalsozialistischen Reichsregierung für den Tierschutz, den Naturschutz und den Umweltschutz* [w:] J. Radkau, F. Uekötter (red.), *Naturschutz und Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main 2003, s. 81 – 89.

¹⁸ A. Lorz, E. Metzger, op. cit. s. 40.

¹⁹ Tierschutzgesetz (TierSchG), BGBl. I Nr 74, s. 1277.

²⁰ Erstes Gesetz zur Änderung des Tierschutzgesetzes BGBl. I Nr 42, s. 1206.

²¹ Gesetz zur Verbesserung der Rechtstellung des Tieres im bürgerlichen Recht z 20.08.1990, BGBl. I Nr 43, s. 1762.

Zgodnie z § 90a BGB²² zwierzęta nie są rzeczami. Będą one chronione ustawami szczególnymi. W przypadku braku szczególnej regulacji, do zwierząt stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące rzeczy. Mimo, że zwierzęta zostały wyłączone z pojęcia „rzeczy”, przepis ten utrzymuje nadal prawo własności zwierząt²³. W myśl § 251, ust. 2 zd. 2 BGB²⁴ koszty ponoszone na leczenie rannych zwierząt będą w pełni zwracane, w przypadkach gdy przekroczą wartość zwierzęcia w stosunku do ceny rynkowej, chyba że przekroczą w sposób istotny wartość zwierzęcia. Przepis ten nakazuje zwrot wydatków przez sprawcę szkody nawet, gdy zwierzę nie posiada wartości rynkowej, ponieważ bierze się pod uwagę przywiązanie właściciela do zwierzęcia i to przywiązanie jest prawnie chronione w postaci zwrotu wydatków na leczenie²⁵. Według § 903²⁶, zd. 2 BGB właściciel zwierzęcia powinien przestrzegać przepisów o ochronie zwierząt podczas wykonywania swoich uprawnień. Przepis ten określa treść prawa własności zwierzęcia i jest szczególny w stosunku do § 903, zd. 1 BGB. W efekcie oprócz innych ograniczeń prawa własności zwierząt, właściciel musi uwzględniać przepisy o ich ochronie²⁷. Uzasadnienia takiego rozwiązania można poszukiwać w cechach niemieckiego

²² § 90a BGB, „Tiere sind keine Sachen. Sie werden durch besondere Gesetze geschützt. Auf sie sind die für Sachen geltenden Vorschriften entsprechend anzuwenden, soweit nicht etwas anderes bestimmt ist.”.

²³ Bliżej zob. H. Dörner [w:] R. Schulze (red.), *Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar*, Baden-Baden 2007, s. 66.

²⁴ § 251, ust. 2, zd. 2 BGB „Die aus der Heilbehandlung eines verletzten Tieres entstandenen Aufwendungen sind nicht bereits dann unverhältnismäßig, wenn Sie dessen Wert erheblich übersteigen.”.

²⁵ Zob. Bliżej . H. Dörner, op. cit., s. 271.

²⁶ § 903 BGB „Der Eigentümer einer Sache kann, soweit nicht das Gesetz oder Rechte Dritter entgegenstehen, mit der Sache nach Belieben verfahren und andere von jeder einwirkung ausschließen. Der Eigentümer eines Tieres hat bei der Ausübung seiner Befugnisse die besonderen Vorschriften zum Schutz der Tiere zu beachten.”.

²⁷ Bliżej zob. J. Eckert [w:] R. Schulze (red.), *Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar*, Baden-Baden 2007, s. 1209. Wspomnianą ustawą z 20.08.1990 r. o poprawie pozycji prawnej zwierząt w prawie cywilnym zmieniono również niemiecki Kodeks postępowania cywilnego z 30.01.1877 r. w wersji ogłoszonej 09.12.05 (Neufassung der Zivilprozessordnung, BGBl. I Nr. 72, s. 3202) w zakresie postępowania egzekucyjnego wprowadzając ograniczenia w przedmiocie zajęcia zwierząt z uwagi na ich ochronę oraz odpowiedzialność człowieka za zwierzęta. § 765a ust. 1 brzmi „Betrifft die Maßnahme ein Tier, so hat das Vollstreckungsgericht bei der von ihm vorzunehmenden. Abwägung die Verantwortung des Menschen für das Tier zu berücksichtigen”, natomiast § 811 c ust 1 brzmi “Tiere, die im häuslichen Bereich und nicht zu Erwerbszwecken gehalten werden, sind der Pfändung nicht unterworfen”, a ust. 2 „ Auf Antrag des Gläubigers läßt das Vollstreckungsgericht eine Pfändung wegen des hohen Wertes des Tieres zu, wenn die Unpfändbarkeit für den Gläubiger eine Härte bedeuten würde, die auch unter Würdigung der Belange des Tierschutzes und der berechtigten Interessen des Schuldners nicht zu rechtfertigen ist.”

i austriackiego prawa rzeczowego, które kładzie nacisk na cechę dominacji człowieka nad rzeczą²⁸.

Wracając do ustawy o ochronie zwierząt, istotna nowelizacja, która miała miejsce w 1992 r.²⁹ związana była z rozwojem europejskiego prawa ochrony zwierząt. Kolejna ważna ustawa nowelizująca z 1998 r.³⁰ szerzej uregulowała postępowanie ze zwierzętami doświadczalnymi. Wprowadziła wymóg obowiązku posiadania odpowiednich kwalifikacji przez osoby sprawujące opiekę nad zwierzętami doświadczalnymi, rozszerzono przypadki konieczności posiadania zezwoleń, a także ograniczono dopuszczalne przyczyny uśmiercania zwierząt do celów naukowych, transplantacji i biotechnologii³¹, dostosowując ustawę do regulacji europejskich. Tekst jednolity ustawy ogłoszono 25.05.1998 r.³² W dniu 26 lipca 2002 r. Bundestag uchwalił zmianę Konstytucji³³ dodając do art. 20a³⁴ zwrot „i zwierzęta”. W ten sposób ochrona zwierząt uznana została za jedno z podstawowych zadań Państwa. Zmiana Konstytucji oraz uchwalenie ustawy z 12.08.2002 r. o zwalczaniu niebezpiecznych psów³⁵, a także dostosowanie ustawy o ochronie zwierząt do prawa wspólnotowego między innymi przez wymóg określenia warunków utrzymywania świń³⁶, a także inne niewielkie już poprawki spowodowały ogłoszenie w dniu 18.05.2006 r. kolejnego tekstu jednolitego³⁷ obowiązującego, po zmianach dotyczących utrzymywania zwierząt futerkowych i uwzględnienia rozporządzeń Rady Europy, do dnia dzisiejszego.

²⁸ E. Łętowska: *Dwa cywilnoprawne aspekty praw zwierząt: dereifikacja i personifikacja*, Studia z prawa prywatnego. Księga pamiątkowa poświęcona Profesor Birucie Lewaszkiwicz Petrykowskiej, Łódź 1997, s. 80 i podana tam literatura.

²⁹ Gesetz zur Änderung veterinärrechtlicher, lebensmittelrechtlicher und tierzucht-rechtlicher Vorschriften z 18. 12. 1992, BGBl. I Nr 57, s. 2022, 2028.

³⁰ Gesetz zur Änderung des Tierschutzgesetzes, BGBl. Nr 30, s. 1094.

³¹ U.M. Händel, *Chancen und Risiken einer Novellierung des Tierschutzgesetzes*, Zeitschrift für Rechtspolitik 1996, nr 29, s. 137.

³² BGBl. Nr 30, s. 1105.

³³ Nowelizacji dokonano ustawą z 26.07.2002 r. Gesetz zur Änderung des Grundgesetzes (Staatsziel Tierschutz) ., BGBl. I Nr 53, s. 2862.

³⁴ Art. 20a w brzmieniu oryginalnym – „Der Staat schützt auch in Verantwortung für die künftigen Generationen die natürlichen Lebensgrundlagen und die Tiere im Rahmen der verfassungsmäßigen Ordnung durch die Gesetzgebung und nach Maßgabe von Gesetz und Recht durch die vollziehende Gewalt und die Rechtsprechung.“.

³⁵ Gesetz zur Bekämpfung gefährlicher Hunde, BGBl. I Nr 16, s. 530. Ustawa określiła warunki utrzymywania psów. Zabroniono bądź ograniczono hodowlę określonych gatunków, ras, linii psów agresywnych.

³⁶ Gesetz über die Reform hufbeschlangrechtlicher Regelungen und zur Änderung tierschutzrechtlicher vorschriften z 19.04.2006 r., BGBl. I Nr 18, s. 900.

³⁷ BGBl. I Nr 25, s. 120.

3. W art. 20a Konstytucji niemieckiej ochrona środowiska jako element ochrony naturalnych podstaw życia jest wymieniona obok ochrony zwierząt.. Tym samym, w przeciwieństwie do prawa polskiego, w systemie prawa niemieckiego ochrona zwierząt nie jest zaliczana do ochrony środowiska. Art. 74 Konstytucji określający właściwość konkurencyjną w zakresie stanowienia ustaw także rozłącznie wymienia ochronę środowiska oraz ochronę zwierząt. Dało to możliwość wyodrębnienia w systemie prawa niemieckiego dziedziny prawa ochrony zwierząt (Tierschutzrecht) obok prawa ochrony środowiska³⁸ (Umweltschutzrecht lub Umweltrecht). W doktrynie obok wąskiego pojęcia prawa ochrony zwierząt obejmującego akty prawne skierowane wprost na ich ochronę, analizuje się także ochronę prawną zwierząt przez pryzmat aktów dotyczących innych kwestii, jednak w swej treści incydentalnie chroniących zwierzęta np. ustawa o postępowaniu z produktami leczniczymi³⁹). Takie podejście pozwala wyróżnić prawo ochrony zwierząt w sensie węższym i szerszym. Ochrona sensu largo obejmuje postanowienia “przy okazji” chroniące zwierzęta zawarte także w prawie ochrony środowiska⁴⁰ i innych dziedzinach i gałęziach prawa. Przedmiotem badań będzie prawo ochrony zwierząt w sensie węższym jako to, które bezpośrednio skierowane jest na ochronę zwierząt.. Prawo nie może w sposób wyczerpujący regulować postępowania ze zwierzętami z uwagi na odesłanie do pojęć prawnie nie zdefiniowanych np. życzliwe odnoszenie się do zwierząt domowych, nieprzyjemny zapach. Wyznacza ono minimalne wymagania dotyczące ochrony zwierząt, szczególnie przy ich gospodarczym wykorzystywaniu. Instrumenty regulujące postępowanie ze zwierzętami doktryna niemiecka dzieli na bezpośrednie i pośrednie⁴¹. Bezpośrednie obejmują ustawowe zakazy , obowiązki uzyskania odpowiednich zezwoleń i ogólne obowiązki ochrony zwierząt, natomiast instrumenty pośrednie to obowiązki prowadzenia różnych statystyk, przekazywania informacji

³⁸ Zob D.D. Murswiek, [w:] M. Sachs (red.), *Grundgesetz. Kommentar, München* 2003, s. 870-890; D. Hömig, [w:] K.H. Seifert (red.), D. Hömig (red.), *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, Baden-Baden 2003, s. 254 -259; H.D. Jarras, [w:] H.D. Jarras, B. Pieroth, *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Kommentar*, München 2004, s. 578-586; J.D. Oberracht, O. Hahn, T. Schomerus, *Kompendium Umweltrecht, Leitfanden für Studium und Praxis*, München, Hannover, Berlin, Weimar, Dresden 2003, s. 35 – cyt. za B. Rakoczy, *Ograniczenie praw i wolności jednostki ze względu na ochronę środowiska w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Toruń 2006, s. 62.

³⁹ Gesetz über den Verkehr mit Arzneimitteln (Arzneimittelgesetz) z 16.05.1961 r. BGBl I z 2005 r., Nr 73, s. 3394 z późn. zm. Ustawa w § 60 traktuje o produktach leczniczych przeznaczonych dla zwierząt domowych.

⁴⁰ W doktrynie prawa niemieckiego podręczniki z zakresu prawa ochrony środowiska obejmują często zakresem tematycznym również ochronę zwierząt. Na przykład M. Kleopfer, *Umweltrecht*, München 2004, s. 943-979.

⁴¹ M. Kleopfer, op. cit. s. 237 i nast.

odpowiednim organom, czy też środki ekonomicznego sterowania przewidziane w przepisach wspólnotowych⁴².

4. Wyodrębnienie prawa ochrony zwierząt jako dziedziny niemieckiego prawa⁴³ skłania do systemowej analizy zbioru norm tworzących owe prawo. Zbiór norm prawnych uporządkowany według określonych kryteriów tworzy system prawa. System prawa oznacza więc zbiór norm prawnych, który wykazuje określoną strukturę i więzi wewnętrzne⁴⁴.

Poszczególne gałęzie i dziedziny prawa rządząc się swoistymi regułami normującymi pewną wyodrębnioną sferę stosunków społecznych tworzą coś na wzór podsystemów prawa, które łącznie składają się na cały system. Mówiąc o „podsystemach prawa” odnosimy to pojęcie do całego systemu, natomiast z punktu widzenia konkretnych dziedzin i gałęzi prawa, eksponując dzielące je różnice oraz specyficzne cechy i zasady, mówimy o poszczególnych systemach jak np. system prawa karnego, cywilnego.

W polskiej literaturze prawniczej spotyka się opracowania zatytułowane: System prawa cywilnego⁴⁵, System prawa karnego⁴⁶, System prawa procesowego

⁴² A. Lorz, E. Metzger, op. cit. s. 42.

⁴³ Ustawodawstwo polskie zalicza rozwiązania prawne chroniące zwierzęta do prawa ochrony środowiska. Ustawa z 27.04.2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2008 r., Nr 25, poz 150 z późn. zm.) w art. 81 ust. 4 pkt 4 stwierdza, iż szczegółowe zasady ochrony zwierząt gospodarskich i domowych określają przepisy ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ochronie zwierząt. Ustawa tym samym rozciąga zakres prawa ochrony środowiska na ochronę humanitarną zwierząt gospodarskich i domowych. Brak jest logicznego uzasadnienia dla wyłączenia ochrony humanitarnej pozostałych zwierząt z prawa ochrony środowiska. Por. W. Radecki, *Ustawy o ochronie zwierząt o doświadczeniach na zwierzętach – z komentarzem*, Warszawa 2007, s. 46.

⁴⁴ Z. Ziemiński, *Teoria prawa*, Warszawa – Poznań 1978, s. 95. Według tego Autora wyróżnia się co najmniej dwa rodzaje więzi umożliwiających konstruowanie systemów norm. Jedną z więzi umożliwia konstrukcję systemu statycznego, a jest nią takie powiązanie treściowe norm systemu, zgodnie z którym z norm naczelnych – wyraźnie określonych w przepisach – odtwarza się reguły z nich wynikające. Kryterium umożliwiającym wprowadzenie norm wyraźnie nie określonych w przepisach jest założenie konsekwentności ocen prawodawcy. Kryterium polegające na tym, iż normy kompetencji normodawczej /normy wyższego rzędu/, udzielają określonym podmiotom kompetencji do ustanawiania norm niższego rzędu, pozwala na dynamiczne ujęcie systemu prawa. Zob. też Z. Ziemiński, *Metodologiczne zagadnienia prawnoznawstwa*, Warszawa 1974, s. 220–224.

⁴⁵ System prawa cywilnego, t. I. Część ogólna. Praca zbiorowa pod red. S. Grzybowskiego, Warszawa, Wrocław, Kraków, Gdańsk, Łódź 1985.

⁴⁶ System prawa karnego, t. IV. O przestępstwach w szczególności, cz. II. Praca zbiorowa pod red. I. Andrejewa, Warszawa, Wrocław, Kraków, Gdańsk, Łódź 1989; M. Cieślak, *Polskie prawo karne. Zarys systemowego ujęcia*, Warszawa 1995; J. Raglewski, *Relacja pojęć „przestępstwo” – „przestępstwo skarbowe” oraz „wykroczenie” – „wykroczenie skarbowe” w polskim systemie prawa karnego materialnego*, Prok. i Prawo nr 5/1998, s. 99.

cywilnego⁴⁷, Zarys systemu prawnego górnictwa⁴⁸, Prawo handlowe. Zarys systemu⁴⁹, Ubezpieczenia społeczne pracowników - zarys systemu prawnego – część ogólna⁵⁰. Spotyka się także określenia: system postępowania administracyjnego⁵¹, system prawa karnego wykonawczego⁵², system prawa karnego procesowego⁵³, Niekiedy autorzy operują pojęciem systemu na określenie dużo węższej dziedziny prawa wchodzącej w skład gałęzi prawa.. Tytułem przykładu można wskazać na takie określenia jak: , system ubezpieczeń społecznych⁵⁴, system zabezpieczenia społecznego⁵⁵, system środków odwoławczych⁵⁶, system prawa ochrony ziemi⁵⁷, system podatków dochodowych⁵⁸, system podatkowy⁵⁹, system wymiaru grzywien⁶⁰, system zaskarżania orzeczeń sądowych⁶¹. Podobne podejście znajdujemy w doktrynie prawa niemieckiego⁶². Lektura opracowań zawierających w tytule

⁴⁷ *System prawa procesowego cywilnego*, t. II. Praca zbiorowa pod red. Z. Resicha, Warszawa, Wrocław, Kraków, Gdańsk, Łódź 1987.

⁴⁸ A. Agopszowicz, *Zarys systemu prawnego górnictwa*, Katowice 1991.

⁴⁹ K. Kruczałak, *Prawo handlowe. Zarys systemu*, Warszawa 1994.

⁵⁰ T. Zieliński, *Ubezpieczenia społeczne pracowników. Zarys systemu prawnego – część ogólna*, Warszawa-Kraków 1994.

⁵¹ W. Dawidowicz, *Propozycje przebudowy systemu postępowania administracyjnego w k.p.a.*, PiP nr 2/1990, s. 47.

⁵² L. Bogunia, *Probacja w systemie prawa karnego wykonawczego. zbiór artykułów*, Kolonia 1998.

⁵³ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 1998.

⁵⁴ D. Bieniasz, A. Szałek: *System ubezpieczeń społecznych. Ubezpieczenie zdrowotne i system emerytalny po reformie*, Warszawa 1999.

⁵⁵ T. Bińczycka-Majewska, *Rolnicy a system zabezpieczenia społecznego na wypadek bezrobocia*, PiZS nr 9/1994, s. 47.

⁵⁶ W. Daszkiewicz, *Nowa struktura sądów a system środków odwoławczych de lege ferenda*, PiP nr 7/1990, s. 89.

⁵⁷ M.A. Król, *Europejskie systemy prawa ochrony ziemi a polskie rozwiązania prawne*, Studia Pr.- Ek. nr 50/1994, s. 57.

⁵⁸ J. Fiszer, *Zmiany w systemie podatków dochodowych – alternatywy legislacyjne*, M. Podat., nr 1/1994, s. 1.

⁵⁹ R. Mastalski, *Problemy reformy polskiego systemu podatkowego*, PiP nr 4/1992, s. 17.

⁶⁰ M. Melezini: *System wymiaru grzywien w nowym Kodeksie karnym*, M. Prawn., nr 3/1998, s. 89.

⁶¹ K. Zawiślak, *Orzekanie o zwrocie spełnionego lub wyegzekwowanego świadczenia na tle zmian w systemie zaskarżania orzeczeń sądowych wprowadzonych nowelą z 1 marca 1996 r.*, Palestra nr 5–6/ 1999, s. 14.

⁶² Tytułem przykładu można podać następujące pozycje K. Stoppenbrink, *Systemwechsel im Internationalen Anerkennungsrecht: Vor der EuGVVO Zur Geplanten Abschaffung des Exequaturs*, European Review of Private Law 5/2002, s. 641-674; N. Reich, *Eine erweiterte Union -auch ein erweitertes europäisches Zivilrecht?- Zur Rolle der baltischen Privatrechtssysteme in der EU*, Zeitschrift für Europäisches Privatrecht 3/2004, s. 449-453; W. Sauer, *System des Strafrechts. Besonderer Teil*, Köln-Berlin 1954; R. Wernsmann *Verhaltenslenkung in einem rationalen Steuersystem*, Tübingen 2005; F. Klein. *Eine Studie über Gleichheit*

wyraz „system” skłania do wniosku, że nie zawsze w treści opracowań prezentowane jest ujęcie systemowe w postaci wyraźnie wskazanych kryteriów porządkowania norm. W klasycznych opracowaniach systemowych wskazuje się źródła, granice danej gałęzi prawa i zasady ogólne. Można także doszukać się charakterystyki norm i stosunku prawnego specyficznych dla danej gałęzi czy dziedziny⁶³. Powstaje pytanie, czy można posługiwać się pojęciem „system prawa ochrony zwierząt”, a jeśli tak, to w oparciu o jakie kryteria i cechy można określić granice systemu. Zbiór norm chroniących zwierzęta niewątpliwie nie może być traktowany jako odrębna gałąź prawa. Biorąc pod uwagę kryteria podziału prawa na gałęzie (podmiot, przedmiot i metoda regulacji) podobnie jak prawo ochrony środowiska⁶⁴, odrębny jest jedynie przedmiot – stosunki społeczne związane z ochroną zwierząt, co nie pozwala na traktowanie prawa ochrony zwierząt jako odrębnej gałęzi prawa. Brak jest specyfiki kryterium podmiotowego oraz swoistej metody regulacji tak w Polsce⁶⁵ jak i w Niemczech⁶⁶. Wydaje się, iż dla scharakteryzowa-

und Gerechtigkeit der Besteuerung im System des Grundgesetzes, Köln-Marienburg, 1966; C. Stumpf, *Erläuternde und ergänzende Auslegung letztwilliger Verfügungen im System privatrechtlicher Rechtsgestaltung: Zugleich ein Beitrag zur Abgrenzung von Anfechtung, Umdeutung und Wegfall der Geschäftsgrundlage*, Schriften zum Bürgerlichen Recht, t. 144, Berlin 1991. W literaturze niemieckiej można spotkać pojęcie „system ochrony środowiska” (*System Umweltschutz*) – zob. np. w podręczniku ekonomicznym – C. Burschel, D. Losen, A. Wiendl, *Betriebswirtschaftslehre der nachhaltigen Unternehmung*, München 2004, s. 530.

⁶³ Zob. S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. I. Część ogólna. Praca zbiorowa pod red. S. Grzybowskiego, Warszawa, Wrocław, Kraków, Gdańsk, Łódź 1985, s. 15–103 oraz 177–189; *System prawa administracyjnego*, t. 1, pod red. J. Starościaka, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1977.

⁶⁴ Niektórzy autorzy operują pojęciem międzynarodowego systemu prawa środowiska inni systemem ochrony środowiska stanowiącym „ogólną kategorię wyznaczającą uporządkowane działania w różnych dziedzinach nauki i życia społecznego, wyznaczone przez ogólny cel”, a prawny system ochrony środowiska byłby w tym ujęciu podsystemem podobnie jak systemy: ekonomiczny, organizacyjny ochrony środowiska. Zob. G. Grabowska, *Dostęp do informacji w systemie międzynarodowego prawa środowiska*, PiP nr 2/2000, s. 29; A. Kilich [w:] *System ochrony środowiska w Polsce*, Wrocław 1978, s. 5.

⁶⁵ W polskim ustawodawstwie trudno uznać prawo ochrony zwierząt będącą częścią prawa ochrony środowiska za odrębną dziedzinę prawa, skoro nie można za taką uznać prawa ochrony środowiska. Z uwagi na metodę regulacji prawo ochrony środowiska jest dziedziną prawa administracyjnego. Zob. B. Rakoczy, *Prawo ochrony środowiska i inne akty prawne, Teksty jednolite wraz z wprowadzeniem dr hab. Bartosza Rakoczego oraz indeksem rzeczowym*, Warszawa 2008 r., s. IX – XII i podana tam literatura; B. Wierzbowski, B. Rakoczy, *Podstawy prawa ochrony środowiska*, Warszawa 2005, s. 25: jeszcze dalej idzie E. Boć oraz E. Samborska Boć. Autorzy uzasadniają wyodrębnienie prawa ochrony środowiska jedynie dla potrzeb dydaktyki. Por. J. Boć, E. Samborska Boć [w:] J. Boć (red.), *Ochrona środowiska*, Kolonia 2000, s. 135–137.

⁶⁶ Wskazuje na to literatura niemieckiej ustawy o ochronie zwierząt, którą w sensie merytorycznym można uznać za podstawowy akt prawny, swojego rodzaju część ogólną

nia systemu prawa ochrony zwierząt należy wskazać na przedmiot tego prawa, jego źródła, porządkujące zbiór norm zasady ogólne oraz jego cechy. Oczywiście system prawa ochrony zwierząt, podobnie jak systemy innych gałęzi czy dziedzin prawa, wyodrębniony jest ze względów praktycznych i funkcjonuje w ramach całego systemu prawa niemieckiego. Przykładowo uśmiercanie kręgowców bez uzasadnionej przyczyny (§ 17 TierSchG) jako przestępstwo regulowane jest także ogólnymi przepisami prawa karnego.

Prawo federacji stoi nad prawem krajów związkowych (art. 31 Konstytucji). Wynika z tego, że przy formułowaniu przedmiotu, celu oraz zasad ogólnych można pominąć prawo krajów związkowych. Dodatkowym argumentem jest ścisła współpraca Bundestagu z Bundesratem w procesie tworzenia ustaw (np. art. 23 i 76 Konstytucji), która w aspekcie merytorycznym pozwala na dojście do konsensusu wszystkich krajów związkowych w podstawowych kwestiach ochrony zwierząt. Biorąc pod uwagę źródła prawa niemieckiego, przedmiotu, celu i podstawowych zasad prawnej ochrony zwierząt poszukiwać należy w Konstytucji, ustawach federalnych, umowach międzynarodowych będących częścią prawa federalnego i mających pierwszeństwo przed ustawami, oraz z oczywistych względów w ustawodawstwie europejskim. Rozważania dotyczące systemu prawnej ochrony zwierząt oparte zostaną na aktach prawnych tworzących prawo ochrony zwierząt w sensie węższym, ponieważ normy chroniące zwierzęta zawarte w aktach dotyczących zasadniczo innej materii a chroniących zwierzęta incydentalnie, nie mogą być materiałem badawczym służącym do analizy kwestii ogólnych.

Reasumując, charakterystyka systemu prawa ochrony zwierząt powinna obejmować przedmiot, cel, źródła prawa, przedstawienie zasad ogólnych oraz cech owego prawa. W rozważaniach należy pominąć wspólne dla całego systemu prawa niemieckiego cechy, zasady, jako niespecyficzne dla systemu prawa ochrony zwierząt⁶⁷.

5. Jak wcześniej wspomniano przedmiotem prawa ochrony zwierząt są stosunki społeczne związane z ochroną zwierząt, natomiast przedmiotem tych stosunków są zwierzęta. Ochrona w ogólności polegająca na zapobieganiu znęcania się nad zwierzętami, niehumanitarnemu i nieuzasadnionemu uśmiercaniu oraz humanitarnym ich traktowaniu, jest więc ochroną poszczególnych zwierząt przed człowiekiem⁶⁸. Rozwiązania prawne chroniące zwierzęta przed bólem i cierpieniem mogą dotyczyć zbiorowisk zwierząt, jednak istotna nie jest ochrona

prawa ochrony zwierząt, w której obok norm z zakresu prawa karnego nieproporcjonalnie więcej jest norm administracyjnoprawnych, o czym będzie mowa w dalszych rozważaniach.

⁶⁷ Na przykład zupełność i niesprzeczność systemu prawa, zasada praworządności, zasadę odpowiedzialności państwa za ochronę przyrodniczych podstaw życia.

⁶⁸ Por. § 1 TierSchG.

populacji lecz poszczególnych jej elementów⁶⁹, bowiem to nie populacja może odczuwać cierpienie, lecz tworzące populację poszczególne osobniki. Zwierzę traktowane jako stworzenie (§ 1 TierSchG⁷⁰), którego życie i zdrowie jest chronione, wyklucza z prawa ochrony zwierząt regulacje postępowania ze zwierzęcymi zwłokami (cmentarze, utylizacja zwłok) Niemiecka ustawa o ochronie zwierząt zrezygnowała z prawnej ich definicji, tym samym odwołała się do systematyki biologicznej. Ochronie podlegają zwierzęta odczuwające ból i cierpienie, dlatego nie będą przedmiotem ochrony zwierzęta co najmniej nie odczuwające bólu, a w istocie nie mające świadomości bólu, świadomości rozumianej jako możliwość odbierania bodźców bólowych z poszczególnych części ciała przez określone centrum nerwowe⁷¹. Na najniższym szczeblu rozwoju układu nerwowego owym centrum jest zwój nerwowy występujący u płazińców⁷². Zwierzęta umieszczone w systematyce zoologicznej⁷³ przed płazińcami nie będą więc zwierzętami w rozumieniu prawa ochrony zwierząt. W efekcie ochronie powinny podlegać płazińce i zwierzęta wyższe. Zwierzęta, u których w rozwoju ontogenetycznym występuje faza życia płodowego w organizmie samicy, nie wymagają ochrony bowiem chroniony będzie organizm samicy danego gatunku. Inaczej jest ze zwierzętami rozwijającymi się w pierwszej fazie rozwoju poza organizmem matki (jaja, larwy i poczwarki). W znaczeniu prawnym zarodki w jajach to organizmy żywe, a jeżeli mają układ nerwowy na tyle wykształcony, że umożliwia on odczuwanie bólu, to posiadają wszystkie cechy zwierzęcia. Wskazanie na jakim etapie rozwoju ontogenetycznego poszczególnych gatunków mamy już do czynienia ze zwierzęciem (w znaczeniu prawnym), a kiedy jeszcze nie, powinno być przedmiotem badań zoologów. Analiza przepisów szczegółowych ustawy o ochronie zwierząt wskazuje, że organizmy rozwijające się w jajach nie podlegają ochronie. Konieczne jest jednak objęcie ochroną wszystkich istot ży-

⁶⁹ Odwrotnie jest w przypadku ochrony gatunkowej, której celem jest ochrona populacji (zbioru osobników), chociaż chroniąc określony gatunek, chroni się poszczególne osobniki. Por. Dział 5 Rozdział 2 Gesetz über Naturschutz und Landschaftspflege (Bundesnaturschutzgesetz – BNatSchG) z 20.12.1976 r. BGBl. I z 2009 r., Nr 51, s. 2542. z późn. zm.

⁷⁰ „Zweck dieses Gesetzes ist es, aus der Verantwortung des Menschen für das Tier als Mitgeschöpf dessen Leben und Wohlbefinden zu schützen. Niemand darf einem Tier ohne vernünftigen Grund Schmerzen, Leiden oder Schäden zufügen“.

⁷¹ Wyższe zwierzęta posiadają świadomość percepcyjną, a nawet introspekcyjną (doświadczenie uczuć o samych myślach i uczuciach) nazywaną także samoświadomością. Bliżej na ten temat zob. D.R. Griffin, *Umysły zwierząt*, Gdańsk 2004, s. 24.

⁷² Taki zwój nerwowy występujący u płazińców określany jest w literaturze biologicznej jako prymitywny mózg. Zob. Peter N.R. Usherwood, *Układ nerwowy*, Warszawa 1976, s. 27.

⁷³ A. Rajski, *Zoologia*, t. 2, część systematyczna, Warszawa 1994, s. 22–593; tenże: *Zoologia*, t. 1, część ogólna, Warszawa 1991, s. 539–549.

wych posiadających co najmniej zdolność odczuwania bólu. Nie można bowiem chronić zwierząt wybiórczo.

6. Ustawę o ochronie zwierząt należy traktować jako podstawową w systemie prawnej ochrony zwierząt, ponieważ zawiera ogólne postanowienia, które powinny być brane pod uwagę we wszystkich stosunkach społecznych regulowanych prawem⁷⁴. Należy więc zadać pytanie o relację § 90a Kodeksu cywilnego dereifikującego zwierzęta do § 1 ustawy o ochronie zwierząt. Zmiana stosunku człowieka do zwierząt oraz dłuższy czas obowiązywania ustawy wpłynął na przekonanie, że zwierzę jako współistota nie może należeć do kategorii rzeczy. Pojęcie rzeczy jest kategorią prawną. Wydaje się, iż przepis § 90 BGB nie podwyższa poziomu ochrony zwierząt, a zawarte w nim odesłanie do obowiązujących przecież przepisów o ochronie zwierząt jest zbędne, stąd w doktrynie niemieckiej wskazuje się, że przepis ten ma charakter postulatywny, nie wnosząc do Kodeksu cywilnego istotnych treści⁷⁵. Zwierzęta nadal są przedmiotami a nie podmiotami prawa. Inni autorzy podkreślają rolę § 90a BGB przy wykładni przepisów Kodeksu⁷⁶. Do zwierząt w rozumieniu Kodeksu cywilnego nie należą zwierzęta, które nie mogą być przedmiotem obrotu cywilnoprawnego z przyczyn faktycznych (np. zwierzęta w stanie wolnym) oraz prawnych (np. należące do gatunków zagrożonych wyginięciem, którymi obrót jest zakazany). Wcześniej wskazano, że niektóre zwierzęta w ujęciu biologicznym nie posiadają zdolności odczuwania bólu. Te zwierzęta nadal należy traktować jako rzeczy. Sądzę, że dereifikacja zwierząt w niemieckim prawie cywilnym jest rozwiązaniem niepotrzebnym. Do ich ochrony w obrocie cywilnoprawnym wystarczyłyby nieco odmiennie rozwiązania pozwalające zaliczyć zwierzęta do rzeczy szczególnego rodzaju..

Cel prawa ochrony zwierząt znajdujemy w § 1 TierSchG. Jest nim określenie odpowiedzialności człowieka za ochronę warunków życia i dobrego samopoczucia zwierząt, jako współistot. Powstaje pytanie, czy prawo ochrony zwierząt rzeczywiście chroni zwierzęta, czy też człowieka przy założeniu, że określony porządek prawny chroni prawidłowe funkcjonowanie stosunków społecznych w różnych ich aspektach⁷⁷. Inaczej mówiąc - czy prawna ochrona zwierząt rzeczywistym

⁷⁴ Nawet gdyby niemiecki Kodeks postępowania cywilnego regulując postępowanie egzekucyjne nie przewidywał podczas rozstrzygania zarzutu przeciwko nadaniu klauzuli wykonalności uwzględnienia odpowiedzialności człowieka za zwierzę (§ 765a Zivilprozessordnung z 30.01.1887 r., BGBl. I z 2005 r., Nr 72, s. 3202), musiałby brać pod uwagę postanowienia ustawy o ochronie zwierząt.

⁷⁵ J. Wilhelm, *Sachenrecht*, Berlin 2007, s. 27 i podana tam literatura.

⁷⁶ Przykładowo H.J. Wieling, *Sachenrecht*, [t. 1 *Sachen, Besitz und Rechte an beweglichen Sachen*,] Berlin Haidelberg 2006, s. 57 i podana tam literatura.

⁷⁷ J. Jabłońska-Bonca, *Wstęp do nauk prawnych*, Poznań 1996, s. 7; Por. A. Redelbach, *Wstęp do prawoznawstwa*, Toruń 1999, s. 117.

przedmiotem ochrony czyni zwierzęta, czy człowieka. W tym miejscu warto przedstawić powody takiego a nie innego zakresu ochrony zwierząt. W etyce wymieniana się dwa podstawowe nurty leżące u źródła ochrony zwierząt: antropocentryzm i biocentryzm⁷⁸. Przedstawiciele kierunku antropocentrycznego zakładają, że człowiek jest sam w sobie wartością bezwzględną i jedynym punktem odniesienia dla pozostałych wartości⁷⁹. Kierunek antropocentryczny dla uznania moralnego charakteru działań przyjmuje fakt, iż są one bezpośrednio lub pośrednio skierowane ku bytom osobowym, czyli ludziom. Potrzeba okazywania szacunku dla przyrody, w tym zwierząt, jest przejawem afirmacji człowieka będącego częścią środowiska i jednocześnie transcendującego poza środowisko⁸⁰. Nieprzysparzanie zwierzętom bólu i cierpienia wynika z dbałości o człowieka o jego odczucia. Respektowanie odczuć zwierząt wynika z respektowania praw człowieka. Ochrona zwierząt przed cierpieniem i bólem zadawanym przez człowieka jest różnie uzasadniana, niemniej jednak jej zakres jest mniejszy niż postulowany przez zwolenników kierunku biocentrycznego, którego istota polega za założeniu, że przyroda, a właściwie poszczególne jej elementy, posiadają wartość samą w sobie, niezależnie od jej roli w życiu człowieka, który nie stoi ponad przyrodą, a jest jedną z istot stanowiących jej część. Wynika z tego, iż nie można życia ludzkiego traktować jako dobra cenniejszego od życia zwierząt tylko dlatego, że jest życiem człowieka. Jeśli ocena wartości życia nie ma być wyrazem zwyczajnej skłonności do własnego gatunku, należy ją uzasadnić wskazując na pewne własności, które przysługują naturze człowieka, a których brak jest w naturze zwierząt⁸¹. Niemiecka ustawa o ochronie zwierząt określa w § 1 zwierzęta jako współlistotę (współstworzenie), co pozwoliłoby stwierdzić, że filozoficzną podstawą ochrony zwierząt jest biocentryzm aksjologiczny. Podaje się przykłady przepisów chroniących zwierzęta z uwagi na nie same – np. § 2, pkt 2 nakazujący utrzymywanie zwierząt w odpowiednich dla nich pomieszczeniach i na takiej powierzchni, która umożliwia swobodne ruch oraz aby zwierzę nie zaznało bólu cierpienia oraz szkody. Chodzi o nakazy nie wynikające z litości człowieka i sytuacje, gdy człowiek jest nieobecny przy ewentualnej negatywnej reakcji zwierzęcia⁸². Zauważa się, że występują przepisy mające źródło w antropocentryzmie

⁷⁸ Bliżej na temat uzasadnień poglądów przedstawicieli antropocentryzmu aksjologicznego i biocentryzmu aksjologicznego zob. J. Białocerkiewicz, *Status prawny zwierząt (prawa zwierząt czy prawna ochrona zwierząt)*, Toruń 2005, s. 90-109; A. Majewski: *Aksjologiczne podstawy prawnej ochrony zwierząt w aspekcie humanitarnym*, Gdańskie Studia Prawnicze, t. VII, Gdańsk 2000 r., s. 377–380.

⁷⁹ H. Szabała, *O filozofii sprzeciwu czyli o antropocentryzmie w dziejach filozofii*, Gdańsk 1998, s. 13.

⁸⁰ W. Tyburski W, *Etyka i ekologia*, Toruń 1995, s. 46 i 47.

⁸¹ J. Feinberg, *Obowiązki człowieka i prawa zwierząt*, Etyka nr 18/1980 r., s. 34.

⁸² A. Lorz, E. Metzger, op. cit., s. 43.

aksjologicznym, który w ustawie o ochronie zwierząt jest ledwo zauważalny – np. § 7 ust. 1 pkt 3 dopuszczający przeprowadzanie na zwierzętach doświadczeń, gdy są one konieczne do badania negatywnego wpływu na ludzkie zdrowie substancji lub produktów⁸³. Wydaje się jednak, że ochrona zwierząt w ogólności podyktowana jest uczuciami człowieka do zwierząt, a więc u jej podstaw leży antropocentryzm aksjologiczny⁸⁴. Rozwiązania polepszające byt zwierząt, czy zawierające nakazy lub zakazy określonego postępowania służą ochronie owych uczuć, które żywimy do zwierząt, w szczególności do zwierząt bliższych człowiekowi, stąd w szerszym zakresie prawo chroni kręgowce⁸⁵, a wśród nich zwierzęta stałocieplne⁸⁶, psy i koty⁸⁷. Przepisy ustawy o chorobach zakaźnych zwierząt pozwalają na zarządzenie uśmiercania nosicieli niektórych chorób zakaźnych za odszkodowaniem⁸⁸. Biorąc pod uwagę, że Rozdział I Konstytucji poświęcony został prawom podstawowym, a o kolejności rozdziałów decydują kryteria aksjologiczne⁸⁹, można potwierdzić antropocentryczny charakter systemu prawa ochrony zwierząt.

Dla człowieka dobrem jest minimalizacja cierpienia i życie. Skoro uznajemy za dobro brak cierpienia i życie, nasze uczucia podpowiadają nam, że to samo dobro jest dobrem dla innych istot. Zakres regulacji prawnej zależy od zakresu odczuć powszechnie przyjętych i od oczekiwań społecznych dotyczących dyrektyw postępowania. Nawet jeśli człowiek reguluje prawem zachowanie wobec zwierząt traktując je jako współistoty, odzwierciedla tym samym swoją wolę i owa wola wynikająca z odczuć stanowi podstawę rozwiązań prawnych.

7. Do źródeł niemieckiego prawa ochrony zwierząt, zawężonych z uwagi na przedmiot badań do pozwalających scharakteryzować system prawnej ochrony zwierząt, należą:

- a/ Ustawa Zasadnicza – art. 20a,
- b/ prawo międzynarodowe, w zakresie ochrony (humanitarnej) zwierząt ograniczone do konwencji Rady Europy⁹⁰,

⁸³ A. Lorz, E. Metzger, loco cit.

⁸⁴ Por. D. Pfordten, *Die ökologisch-ethische Herausforderung des Rechtsstaats*, [w:] H.M. Pawlowski, G. Roellecke (red.), *Die Universalitätsanspruch des demokratischen Rechtsstaates*, Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, z. 9, Stuttgart 1996, s. 227.

⁸⁵ Szczególne wymogi przy uśmiercaniu (§ 4 TierSchG), przeprowadzaniu doświadczeń (§ 7 TierSchG).

⁸⁶ § 5 ust. 1. TierSchG.

⁸⁷ Istnieje wymóg podwyższonych kwalifikacji przy uśmiercaniu w celach doświadczalnych (§ 4 ust. 3 TierSchG) i odpowiedniego postępowania z nimi po przeprowadzeniu doświadczeń (§ 9 ust. 2 pkt 8 TierSchG).

⁸⁸ § 66 pkt 1 Tierseuchengesetzes z 26.06.1909, BGBl. I z 2004 Nr 29, s. 1260 z późn. zm

⁸⁹ W. Skrzydło, *Ustrój polityczny RP w świetle Konstytucji z 1997 r.*, Warszawa 2009, s. 35.

⁹⁰ Pozostałe umowy międzynarodowe dotyczące zwierząt dotyczą ochrony

- c/ prawo europejskie
- d/ prawo federalne
- e/ prawo krajów związkowych (pominięte w rozważaniach uwagi na temat opracowania)

7a. Art. 20a⁹¹ Konstytucji nakładający na Państwo obowiązek ochrony zwierząt został zamieszczony w Rozdziale II Konstytucji „Władze federalne i kraje związkowe” dotyczącym zasad ustroju, co czyni z obowiązku ochrony zwierząt naczelną zasadę konstytucyjną. Trudno jednak twierdzić, że jest to przepis, tak jak inne przepisy w tym rozdziale, określający zasadę ustroju politycznego Niemiec⁹². Nie mniej jednak można ją zaliczyć do zasad naczelnych Konstytucji⁹³. Zasady konstytucyjne określa się także synonimami: „zasady podstawowe”, „zasady ustroju”⁹⁴. W świetle wprowadzenia do Konstytucji Niemiec zasady obowiązku chronienia zwierząt przez Państwo, podobnie jak do Konstytucji polskiej obowiązku Państwa chronienia środowiska, umiejscowionego wśród podstawowych zasad ustroju⁹⁵, należałoby zrewidować pojęcie naczelnych zasad konstytucyjnych i naczelnych zasad ustrojowych. Naczelna zasada chronienia zwierząt nie jest

populacji (np. ochrony gatunkowej) i „przy okazji” chronią poszczególne zwierzęta przed bólem, cierpieniem i szkodą, lub dotyczą bardzo wąskiego zakresu ochrony. Jako przykład można podać umowę w sprawie międzynarodowych norm odłowu humanitarnego między Wspólnotą Europejską, Kanadą i Federacją Rosyjską zawartą 22.04.1998 r., (Dz. Urz. UE L. 42 z 14.02.1998, s.43), która reguluje humanitarne pozyskiwanie niektórych ssaków z a pomocą siideł.

⁹¹ Państwo chroni naturalne podstawy życia oraz zwierzęta w ramach porządku konstytucyjnego na drodze ustawodawstwa i w działaniach władzy wykonawczej oraz sądowniczej uwzględniając obowiązujące ustawy i prawo również w poczuciu odpowiedzialności za przyszłe pokolenia.

⁹² W literaturze przyjmuje się, że w Konstytucji można wyróżnić zasady naczelne, czyli normy prawne zawarte w konstytucji, których szczególna doniosłość wyraża się w tym, iż z norm tych wynikają inne normy konstytucyjne, określają one cechy danej instytucji, wyrażają podstawowe wartości konstytucyjne i są za takie uznawane w orzecznictwie i judykaturze. Zob. M. Grant [w:] W. Skrzydło (red.), *Polskie prawo konstytucyjne*, Lublin 2008, s. 104; J. Buczkowski [w:] J. Buczkowski (red.), K.E. Eckhardt, *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Wyższa Szkoła Administracji i Zarządzania w Przemyśle, Przemyśl 2002, s. 11 i 12.

⁹³ Zasady konstytucyjne określa się także synonimami: „zasady podstawowe”, „zasady ustroju”. Zob. S. Sagan, *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2003, s. 36. W świetle wprowadzenia do Konstytucji Niemiec zasady obowiązku chronienia zwierząt przez Państwo (podobnie jak do Konstytucji polskiej obowiązku Państwa chronienia środowiska, umiejscowionego wśród podstawowych zasad ustroju, należałoby zrewidować pojęcie zasad konstytucyjnych ograniczających je wyłącznie do ustrojowych

⁹⁴ Zob. S. Sagan, *loc. cit.*

⁹⁵ Art 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

przecież zasadą ustrojową, jednak mieści się w grupie zasad wyrażających podstawowe wartości konstytucyjne, co jest jedną z cech zasad naczelných. Biorąc pod uwagę, że Rozdział I Konstytucji poświęcony został prawom podstawowym, a o kolejności rozdziałów decydują kryteria aksjologiczne⁹⁶, można potwierdzić antropocentryczny charakter systemu prawa ochrony zwierząt. Można założyć, że art. 20a Konstytucji stanowi ograniczenie owych praw⁹⁷.

7b. Prawo międzynarodowe w zakresie ochrony zwierząt przed bólem, cierpieniem i szkodą obejmuje konwencje Rady Europy zatwierdzone przez Unię Europejską lub ratyfikowane przez Niemcy.

Europejska konwencja z 13.12.1968 r. o ochronie zwierząt podczas transportu międzynarodowego została przyjęta ustawą ratyfikującą z 22.08.2006 r.⁹⁸. Przepisy Konwencji zostały uwzględnione w rozporządzeniu Rady (WE) nr 1/2005 z 22.12.2004 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas transportu i związanych z tym działań oraz zmieniającym dyrektywy 64/432/EWG i 93/119/WE oraz rozporządzenie (WE) nr 1255/97⁹⁹, dlatego też Rozporządzenie a nie Konwencja jest obecnie podstawowym źródłem prawa w zakresie transportu zwierząt.

Decyzją Rady (WE) nr 78/923 z 19.06.1978 r.¹⁰⁰ zatwierdzona została Europejska konwencja o ochronie zwierząt hodowlanych i gospodarskich¹⁰¹. Konwencja dotyczy utrzymywania, opieki i pomieszczeń przeznaczonych dla zwierząt, zwłaszcza w warunkach nowoczesnych systemów intensywnego chowu, stosownie do potrzeb fizjologicznych i ekologicznych, zgodnie z posiadanym doświadczeniem i wiedzą naukową w celu zapewnienia zwierzętom dobrostanu w tym swobodnego poruszania się, a także obowiązku kontrolowania warunków ich życia, aby uniknąć niepotrzebnych cierpień, a w przypadku zwierząt utrzymywanych w warunkach nowoczesnych systemów intensywnego chowu – przeprowadzania kontroli przynajmniej raz dziennie.

Konwencja Rady Europy z 10.05.1979 r. o ochronie zwierząt przeznaczonych do uboju¹⁰² została przyjęta 9.12.1983 r.¹⁰³. Konwencja ma zastosowanie do przemieszczania, przetrzymywania, unieruchamiania, ogłuszania i uboju

⁹⁶ W. Skrzydło, op. cit., s. 35.

⁹⁷ Por. A. Majewski, *Prawa człowieka a prawa zwierząt*, Gdańskie Studia Prawnicze, Prawa Człowieka: wczoraj-dziś-jutro, TXIII 2005 r., s. 58-78.

⁹⁸ Gesetz zu dem Europäischen Übereinkommen vom 6. November 2003 über den Schutz von Tieren beim internationalen Transport (revidiert), BGBl. II Nr 23, s. 798-821.

⁹⁹ Dz. Urz. UE L 3 z 5.01.2005, s. 1.

¹⁰⁰ Dz. Urz. UE L 332 z 17.11.1978, s. 12.

¹⁰¹ Tekst Konwencji zob. Dz.U. z 2008 r. Nr 104, poz. 665.

¹⁰² Tekst Konwencji zob. Dz.U. z 2008 r., Nr 126, poz. 810.

¹⁰³ Gesetz vom 9.12.1983 über dem Europäischen Übereinkommen vom 10.05.1979 über den Schutz von Schlachttieren, BGBl. II z 1983 r., Nr 31, s. 770.

zwierząt jednokopytnych, przeżuwaczy, świń, królików i drobiu. Zawiera zasady projektowania i zapewnienia funkcjonowania rzeźni w sposób, który zaoszczędzi zwierzętom przeznaczonym do uboju niepotrzebnego strachu, bólu i cierpienia.

Europejska konwencja w sprawie ochrony zwierząt kręgowych wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych z 18.03.1986 r.¹⁰⁴ została w Unii Europejskiej przyjęta Decyzją Rady z 23.03.1998 r.¹⁰⁵. Określa ona dopuszczalne powody przeprowadzania doświadczeń na kręgowcach, warunki utrzymywania zwierząt doświadczalnych zapewniające dobre samopoczucie i stan zdrowia zwierząt. Wskazuje na potrzebę minimalizowania liczby zwierząt przy jednoczesnym prawdopodobieństwie osiągnięcia zadowalających wyników, a także wykorzystywania informacji o doświadczeniach, aby wyeliminować ich powtarzalność. Nakazuje znieczulanie zwierząt, o ile nie sprzeciwia się to celowi doświadczenia, a także humanitarne postępowanie ze zwierzęciem po zakończeniu doświadczenia. Konwencja reguluje również postępowanie ze zwierzętami w ośrodkach hodowli zwierząt doświadczalnych oraz ośrodkach badawczych, określając prawne wymogi funkcjonowania tych ośrodków i umiejętności osób opiekujących się zwierzętami. Wskazuje na konieczność kontroli przeprowadzania doświadczeń oraz wszystkich etapów postępowania ze zwierzętami doświadczalnymi.

Ustawą z 1.02.1991 r. Niemcy przyjęły Europejską konwencję o ochronie zwierząt domowych¹⁰⁶ regulującą zasady utrzymywania zwierząt domowych, w szczególności nakazującą zapewnienie im odpowiednich warunków bytowych. W przypadku prowadzenia działalności gospodarczej polegającej na hodowli i handlu zwierzętami lub zamiaru prowadzenia schronisk nałożyła obowiązek zgłoszenia tego fakt odpowiednim władzom. Osoby opiekujące się zwierzętami muszą posiadać odpowiednie kwalifikacje. W myśl Konwencji zakazane jest znęcanie się nad zwierzętami domowymi, porzucanie przez opiekuna, sprzedaż zwierząt osobom poniżej 16 roku życia bez zgody przedstawiciela ustawowego, tresura powodująca ból lub cierpienie. Co do zasady zakazuje używania zwierząt w reklamach, rozrywce, wystawach, zawodach i innych imprezach tego typu oraz przeprowadzania operacji chirurgicznych w innym celu niż dbałość o zdrowie zwierząt. Uśmiercanie zwierząt domowych powinno być humanitarne, a w związku z tym Konwencja wskazuje na niedopuszczalne sposoby uśmiercania np. topienie, pozwalając na redukcję bezdomnych zwierząt humanitarnymi sposobami. Przepisy kładą nacisk na wspieranie rozwoju programów informacyjnych i edukacyjnych,

¹⁰⁴ Dz.Urz. UE. z 1999 r., L. 222, s. 31 z późn. zm.

¹⁰⁵ Dz.Urz. UE. z 1999 r., L. 222, s. 29.

¹⁰⁶ Gesetz zu dem Europäischen Übereinkommen vom 13. November 1987 zum Schutz von Heimtieren, BGBl. II, Nr 4, s. 402.

mających na celu szerzenie świadomości i wiedzy o postanowieniach Konwencji, zarówno wśród pracowników urzędów administracji jak i podmiotów zajmujących się chowem, hodowlą, tresurą i handlem zwierzętami domowymi.

Konwencje: o ochronie zwierząt podczas transportu międzynarodowego (art. 4 ust.7), o ochronie zwierząt przeznaczonych do uboju (art. 2 ust. 2), w sprawie ochrony zwierząt kręgowych wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych (art. 4) oraz o ochronie zwierząt domowych (art. 2 ust. 2) nie naruszają praw Stron do stosowania bardziej surowszych środków ochrony zwierząt.

7c. Wymienione konwencje miały znaczny wpływ na treść wtórnego prawa europejskiego oraz, jak się wydaje, na aktualną treść Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej¹⁰⁷, który w art. 13¹⁰⁸ nakazuje uwzględnić dobrostan zwierząt jako istot odczuwających przy formułowaniu właściwie wszelkich polityk, w których ma on znaczenie. Poziom dobrostanu może być ograniczony aktualnie obowiązującym prawem oraz zwyczajami, w szczególności religijnymi, kulturowymi i związanymi z dziedzictwem regionalnym.

Podstawowe akty prawa wtórnego regulującego ochronę zwierząt to dyrektywy i rozporządzenia. Dyrektywa Rady Nr 98/58 WE z 20.07.1998 r. dotycząca ochrony zwierząt gospodarskich¹⁰⁹ wyznaczyła minimalne standardy ochrony zwierząt kręgowych wykorzystywanych w rolnictwie (art. 1 Dyrektywy). Nałożyła ona na państwa członkowskie obowiązek przyjęcia rozwiązań prawnych gwarantujących zapewnienie warunków utrzymania zwierząt, aby zwierzęta nie były narażane na niepotrzebne cierpienie, ból lub zranienie oraz obowiązek dopilnowania aby warunki, w jakich zwierzęta (wyłączając ryby, gady i zwie-

¹⁰⁷ Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej z 25.03.1957 r. Dz.U. z 2004 r., Nr 90, poz. 864/2 z późn. zm.

¹⁰⁸ Postanowienia w zakresie dobrostanu zwierząt w formie Protokołu dołączonego do Traktatu wprowadzono Traktatem z 2.10.1997 r. z Amsterdamu zmieniającym Traktat o Unii Europejskiej, Traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie i niektóre związane z nimi akty. (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/31). Następnie Traktatem z Lizbony z 13.12.2007 r. zmieniającym Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (Dz.Urz. UE C. 306 z 17.12.2007 r., s. 1) uchylono Protokół, a jego treść zawarto w dodanym art. 6b, a według ujednoliconej numeracji postanowienia te są zawarte w art. 13, który brzmi: „Przy formułowaniu i wykonywaniu polityki rolnej, rybołówstwa i transportu Unii oraz jej polityk dotyczących rynku wewnętrznego, badań i rozwoju technologicznego oraz przestrzeni kosmicznej, Unia i Państwa Członkowskie w pełni uwzględniają wymagania w zakresie dobrostanu zwierząt jako istot zdolnych do odczuwania, przy równoczesnym przestrzeganiu przepisów prawnych i administracyjnych oraz zwyczajów Państw Członkowskich związanych w szczególności z obyczajami religijnymi, tradycjami kulturowymi i dziedzictwem regionalnym”.

¹⁰⁹ Dz.Urz. UE L. 221 z 8.08.1998 r., s. 23 z późn. zm.

rzęta ziemnowodne) są hodowane lub trzymane, biorąc pod uwagę ich gatunek i stopień rozwoju, dostosowanie i udomowienie oraz ich potrzeby fizjologiczne i psychiczne zgodnie ze stosowaną praktyką i wiedzą naukową, były zgodne z przepisami określonymi w Załączniku zawierającym wymagania dotyczące osób opiekujących się zwierzętami, kontroli warunków zoohigienicznych, swobody ruchu zwierząt, jakości paszy, utrzymywania zwierząt w budynkach i poza nimi oraz sprzętu używanego podczas chowu. Kontrola wprowadzania w życie przepisów Dyrektywy sprawowana jest przez Komisję i wspomagający ją Stały Komitet ds. Łańcucha Pokarmowego i Zdrowia Zwierząt. Szczegółowe rozwiązania dotyczą warunków chowu.

W czterech dyrektywach nawiązujących do prezentowanej wcześniej szczególnej reglamentacji poddano chów cieląt¹¹⁰, świń¹¹¹, kur niosek¹¹² i kurcząt¹¹³ z uwagi na często stosowane metody przemysłowego chowu tych zwierząt w zbyt dużym zagęszczeniu, a w przypadku cieląt, loch dodatkowo, z uwagi na instynkt stadny, potrzebę kontaktowania się z innymi osobnikami. Dyrektywy określają minimalną powierzchnię przypadającą na jedno zwierzę oraz specyfikę chowu zależnie od stopnia rozwoju zwierząt i metody chowu (w przypadku świń także od rodzaju ich wykorzystywania).

Dyrektywa Rady 93/119/WE z 22.12.1993 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas uboju lub zabijania¹¹⁴ ma zastosowanie do przemieszczania, przetrzymywania, krępowania, ogłuszania, uboju lub zabijania zwierząt hodowanych i utrzymywanych dla produkcji mięsa, skóry, futer i innych produktów oraz do zabijania zwierząt w celu zwalczania chorób (art. 1 ust. 1 Dyrektywy) Obligowała ona państwa członkowskie do wdrożenia rozwiązań dotyczących rzeźni (budynki, urządzenia, postępowanie ze zwierzętami gospodarskimi, kwalifikacje pracowników) oraz uboju i uśmiercania zwierząt gospodarskich poza rzeźniami. W siedmiu załącznikach szczegółowo określono: metody krępowania zwierząt, dozwolone sposoby ogłuszania, uśmiercania i wykrwawiania zwierząt, szczególnie

¹¹⁰ Dyrektywa Rady Nr 2008/119 z 18.12.2008 r., ustanawiająca minimalne normy ochrony cieląt (Wersja skodyfikowana), Dz.Urz. UE. L. 10 z 15.01.2009 r., s. 7.

¹¹¹ Dyrektywa Rady Nr 2008/120 z 18.12.2008 r. ustanawiająca minimalne normy ochrony świń (Wersja skodyfikowana), Dz.Urz. UE. L. 47 z 18.02.2009, s.5.

¹¹² Dyrektywa Rady Nr 1999/74 z 19.07.1999 r. ustanawiająca minimalne normy ochrony kur niosek, Dz.Urz. UE. L. 203, s. 53 z późn. zm.

¹¹³ Dyrektywa Rady Nr 2007/43 z 18.06.2007 r. w sprawie ustanowienia minimalnych zasad ochrony kurcząt brojlerów, Dz.Urz. UE. L. 182 z 12.07.2007, s. 19.

¹¹⁴ Dz.Urz. WE L. 340 z 30.12.1993 r., s. 21 z późn. zm. Dnia 1.01.2013 r. wejdzie w życie Rozporządzenie Rady Nr 1099/2009 z 24.09.2009 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania (Dz.Urz. UE L. 303 z 18.11.2009 r., s. 1) uchylające z tym dniem prawie w całości komentowaną Dyrektywę.

metody uboju zwierząt futerkowych i w celu zwalczania chorób oraz uśmiercania nadwyżki kurcząt i zarodków w odpadach z wylęgarni.

Z uwagi na potrzebę humanitarnej ochrony zwierząt doświadczalnych i ujednolicenie warunków przeprowadzania doświadczeń oraz hodowli zwierząt doświadczalnych w Unii Europejskiej już w dniu 26.11. 1986 r. Rada uchwaliła Dyrektywę Nr 86/606 w sprawie zbliżenia przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych Państw Członkowskich dotyczących ochrony zwierząt wykorzystywanych do celów doświadczalnych i innych celów naukowych¹¹⁵. Dyrektywa wskazuje na konieczność zharmonizowania prawa w zakresie dopuszczalnych przyczyn, warunków i kontroli przeprowadzania doświadczeń na kręgowcach, kwalifikacji osób opiekujących się zwierzętami oraz warunków, kwalifikacji osób i kontroli ośrodków hodowli zwierząt doświadczalnych¹¹⁶.

Wskazane dyrektywy nie są prawem powszechnie wiążącym w Niemczech, jednak miały duży wpływ na rozwiązania wewnętrzne w szczególności na aktualne brzmienie ustawy o ochronie zwierząt, stąd celowa była ich krótka charakterystyka. Dyrektywy określając minimalny poziom ochrony zwierząt we Wspólnocie nie zamykają drogi do przyjęcia bardziej rygorystycznych rozwiązań w prawie wewnętrznym. Nowelizacja dyrektyw pociąga za sobą obowiązek implementacji zmian do prawa wewnętrznego.

Na szczególne uwzględnienie zasługują rozporządzenia U.E., które są stosowane bezpośrednio, a prawo wewnętrzne może w zasadzie wskazywać na szczegóły związane ze specyfiką organizacyjną organów administracji nadzorujących przestrzeganie postanowień rozporządzeń w państwie członkowskim oraz zawierać przepisy sankcjonujące ich naruszanie.

Rozporządzenie Nr 1523/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z 11.12.2007 r. zakazujące wprowadzania do obrotu oraz przywozu do Wspólnoty lub wywozu ze Wspólnoty skór z kotów i psów oraz produktów zawierających takie skóry¹¹⁷ zostało uchwalone z powodu ochrony psów i kotów przed okrutnym uśmiercaniem w krajach nienależących do Unii Europejskiej. Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny podzielił pogląd Komisji, że jedynie całkowity zakaz może zniechęcić importerów odzieży i zabawek do sprowadzania na teren Unii licznych futer z kotów i psów oraz ich pochodnych i przeszkodzić w ten sposób w przemyśle zakazanych futer na dużą skalę¹¹⁸. Z tych samych przyczyn zakazano

¹¹⁵ Dz.Urz. UE. L. 358 z 18.12.1986 r., s. 1 z późn. zm.

¹¹⁶ Bliżej zob. A. Majewski, *Doświadczenia na zwierzętach w prawie polskim i w prawie Unii Europejskiej*, Gdańskie Studia Prawnicze, Wybrane Zagadnienia Prawa Unii Europejskiej, t. II, 1998 r., s. 129-138.

¹¹⁷ Dz.Urz. UE. L. 343 z 27.12.2007 r., s. 1.

¹¹⁸ Zob. Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie

handlu produktami z fok¹¹⁹. Sankcje za naruszenie postanowień wymienionych rozporządzeń państwa członkowskie, w tym Niemcy, ustanawiają w prawie wewnętrznym. Rozporządzenia (pierwsze w art. 8, drugie w art. 6) stanowią, że sankcje powinny być skuteczne, proporcjonalne i odstraszające. W prawie niemieckim na mocy § 5 ustawy wykonującej owe Rozporządzenia¹²⁰ za handel skórami psów i kotów oraz produktami z fok grozi kara grzywny do 5000 Euro.

Ochrona humanitarnego pozyskiwania zwierząt dzikich w celu produkcji skór zarówno we Wspólnocie jak i w krajach, z których skóry sprowadzano realizowana jest między innymi Rozporządzeniem Rady Nr 3254/91 z 4.11.1991 r. zakazującym używania potrzasków we Wspólnocie oraz wprowadzania do Wspólnoty skór i innych towarów wytwarzanych z niektórych gatunków dzikich zwierząt, pochodzących z państw, w których chwytą się je za pomocą potrzasków lub metod odłowu niespełniających międzynarodowych norm odłowu humanitarnego¹²¹. Używanie urządzeń do odłowu zwierząt niedopuszczonych do stosowania (§ 13 ust. 1 TierSchG w zw. z § 18 ust. 4 TierSchG) zagrożone jest grzywną do 25 tys. Euro.

Wśród aspektów ochrony humanitarnej zwierząt gospodarskich dużo emocji budził transport szczególnie koni i bydła w nieodpowiednich warunkach, dlatego też 22.12.2004 r. został on uregulowany jednolicie dla całej Wspólnoty Rozporządzeniem Rady Nr 1/2005 w sprawie ochrony zwierząt podczas transportu i związanych z tym działań oraz zmieniające dyrektywy 64/432/EWG i 93/119/WE oraz rozporządzenie (WE) nr 1255/97¹²². Rozporządzenie dotyczy ochrony zwierząt gospodarskich na terenie Wspólnoty. Transport jest rozumiany szeroko obejmując nie tylko przemieszczanie zwierząt kręgowych odbywające się przy użyciu środka transportu, lecz także załadunek i wyładunek zwierząt, transfer i odpoczynek aż do chwili zakończenia wyładunku zwierząt w miejscu przeznaczenia (art. 2 lit.

wniosku dotyczącego rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady zakazującego wprowadzania do obrotu, przywozu do Wspólnoty i wywozu ze Wspólnoty futra z kotów i psów oraz produktów zawierających takie futro z 21.03.1997 r., Dz.Urz..UE. C. 343 z 20.07.2007 r., s. 1.

¹¹⁹ Rozporządzenie Nr 1007/2009 Parlamentu Europejskiego i Rady z 16.09.2009 r. w sprawie handlu produktami z fok, Dz.Urz. UE. L. 286 z 31.10.2009 r., s. 36. Rozporządzenie w art. 3 dopuszcza na zasadzie wyjątku wprowadzanie do obrotu produktów z fok gdy produkty te pochodzą z polowań prowadzonych tradycyjnie przez Eskimosów i inne społeczności autochtoniczne i przyczyniają się do ich utrzymania.

¹²⁰ Gesetz zur Durchführung gemeinschaftlicher Vorschriften über Verbote und Beschränkungen hinsichtlich der Einfuhr, Ausfuhr, des Inverkehrbringens oder des Handels mit bestimmten Tierfellen oder tierischen Erzeugnissen z 8.12.2008 r., BGBl I Nr 57, s. 2395 z późn. zm.

¹²¹ Dz.Urz. UE. L. 308 z 9.11.1991 r., s. 1 ze sprostowaniem.

¹²² Dz.Urz UE. L. 3 z 5.01.2005 r., s. 1 ze sprostowaniem.

w Rozporządzenia). Podstawowe zasady zostały określone w art. 3 Rozporządzenia zakazującym przewożenia zwierząt w sposób powodujący ich okaleczenie lub przyczyniający się do zadawania im cierpień. Podstawowe ogólne warunki transportu obejmują wymogi, które należy spełnić przed rozpoczęciem transportu¹²³ oraz wymogi w czasie jego trwania¹²⁴. Rozporządzenie nakłada obowiązki: planowania i dokumentowa czynności, obowiązek uzyskania zezwolenia przez osobę zamierzającą wykonywać przewóz oraz zapewnienie opieki nad zwierzętami przez osoby posiadające odpowiednie przeszkolenie. Szczegółowo jest reglamentowane wydawanie zezwoleń (na działalność w zakresie przewozu w ogóle, na każdy przewóz trwający powyżej 8 godzin), licencji (dla kierowców i osób obsługujących pojazdy drogowe), i świadectw (potwierdzających przystosowanie do przewozu zwierząt pojazdów drogowych i statków), prowadzenie rejestrów zezwoleń, zatwierdzeń środków transportu, kontrole przed dłuższym przewozem, kontrole wrywkowe oraz graniczne przy przekraczaniu granic państw członkowskich z państwami nienależącymi do Unii Europejskiej. Szczegółowo uregulowano wymogi dotyczące miejsc odpoczynku zwierząt trwającego co najmniej 8 godzin¹²⁵. Rozporządzenie kwestię sankcji za nieprzestrzeganie warunków transportu pozostawiło do uregulowania państwom członkowskim. W prawie niemieckim sankcje określono w § 18 ust. 4 TierSchG w formie grzywny do 25 tys. Euro.

7d. Dyrektywy Unii Europejskiej dostosowane do prawa międzynarodowego oraz Konwencji Rady Europy, których stroną są Niemcy lub Unia Europejska zdeterminowały rozwiązania ustawowe skonkretyzowane rozporządzeniami. Do analizy systemu prawa ochrony zwierząt wystarczającym przedmiotem badań jest materiał ustawowy oraz niektóre rozporządzenia wykonawcze wpro-

¹²³ Należy podjąć czynności celem skrócenia do minimum długości trwania przewozu oraz zapewnienia potrzeb zwierząt podczas przewozu; zwierzęta powinny być zdolne do podróży; przeznaczenie, konstrukcja, utrzymanie i działanie środków transportu oraz urządzeń do wyładunku i rozładunku powinny zapobiegać zranieniom, cierpieniom oraz zapewniać bezpieczeństwo zwierząt; personel przewożący powinien być odpowiednio przeszkolony; zwierzętom należy zapewnić odpowiednią powierzchnię podłogi i wysokość, właściwe dla ich wielkości i zaplanowanego przewozu; woda, karma i odpoczynek powinny być zapewnione w odpowiednich odstępach czasu oraz odpowiadać ilościowo i jakościowo danemu gatunkowi i wielkości zwierząt.

¹²⁴ Personel nie powinien stosować wobec zwierząt przemocy lub metod powodujących niepotrzebny strach, zranienie lub cierpienie.

¹²⁵ Rozporządzenie Rady Nr 1255/97 z 25.06.1997 r. dotyczące kryteriów wspólnotowych dla punktów kontroli oraz zmieniające plan trasy określony w Załączniku do dyrektywy 91/628/EWG, Dz. Urz. UE. L. 174 z 2.07.1997 r., s. 1 z późn. zm. Rozporządzenie było wydane w celu realizacji nieobowiązującego już aktu prawnego, lecz na mocy art. 33 Rozporządzenia Rady Nr 1/2005 jest nadal stosowane.

wadzące dyrektywy U.E.¹²⁶. Podstawowym aktem prawa wewnętrznego (poza Konstytucją) jest powołana wcześniej ustawa o ochronie zwierząt. Dodatkowo do ustaw chroniących zwierzęta w aspekcie humanitarnym (mających jednak mniejsze znaczenie dla scharakteryzowania systemu prawa) zaliczyć można ustawę z 19.04.2006 r. o prowadzeniu działalności w zakresie podkuwania kopyt i racic¹²⁷, ustawę z 12.09.2003 r. o rejestracji ferm utrzymujących kury nioски¹²⁸ oraz ustawę z 12.04.2001 r. o zwalczaniu niebezpiecznych psów¹²⁹.

Ustawa o ochronie zwierząt składa się z 13 rozdziałów i wraz z przepisami wykonawczymi szczegółowo reglamentuje postępowanie ze zwierzętami, w szczególności w działalności gospodarczej (nie wyłączając rolniczej). Pierwszy rozdział określa podstawową zasadę odpowiedzialności człowieka za zwierzęta jako współistoty oraz zakaz powodowania u zwierząt bez uzasadnionej przyczyny bólu, cierpienia czy szkody rozumianej jako trwałe uszkodzenie ciała utrudniające zwierzęciu normalną egzystencję¹³⁰. Została ona rozwinęta w pozostałych

¹²⁶ Na podstawie § 21a ustawy o ochronie zwierząt, rozporządzenia wydane z jej upoważnienie mogą mieć na celu wdrożenie dyrektyw Unii Europejskiej.

¹²⁷ Gesetz über den Beschlag von Hufen und Klauen (Hufbeschlaggesetz – Huf-BeschlG), BGBl I Nr 18, s. 600. Ustawa co do zasady uzależnia zawodowe wykonywanie działalności od odbycia szkolenia i zdania egzaminu kwalifikacyjnego, przewiduje możliwość cofnięcia uprawnień oraz nakazuje aby sprzęt do podkuwania i podkowy stosowane w działalności były odpowiednio certyfikowane.

¹²⁸ Gesetz über die Registrierung von Betrieben zur Haltung von Legehennen (Legehennenbetriebsregistergesetz – LegRegG), BGBl I Nr 48, s. 1894 z późn. zm. Ustawa wykonuje wskazaną wcześniej dyrektywę Rady Nr 1999/74 dotyczącą minimalnych wymagań w zakresie ochrony kur niosek oraz dyrektywę Komisji Nr 2002/4/z 30.01.2002 r. o rejestracji ferm prowadzących chów kur niosek (Dz.Urz. UE. L 30 z 21.07.1998 r., s. 44). Ustawa reguluje tryb rejestracji ferm utrzymujących powyżej 350 kur niosek. Celem rejestracji jest kontrola chowu kur oraz kontrola obrotu jajami w Unii Europejskiej. Ustawa nie ma większego znaczenia dla ochrony humanitarnej kur niosek.

¹²⁹ Gesetz zur Bekämpfung gefährlicher Hunde, BGBl I Nr 16, s. 530 z późn. zm. Ustawa dostosowała prawo niemieckie w zakresie zwalczania niebezpiecznych psów do dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady z 22.06.1998 r. ustanawiającej procedurę udzielania informacji w dziedzinie norm i przepisów technicznych oraz zasad dotyczących usług społeczeństwa informacyjnego (Dz.Urz. UE. L 204, z 21.07.1998 r., s. 37) wprowadziła zakaz hodowli importu (chyba, że po uzyskaniu zezwolenia) psów określonych ras uznanych za niebezpieczne i mieszańców tych ras z innymi rasami. Określiła warunki, które należy spełnić ubiegając się o zezwolenie. Ustawa zmieniła ustawę o ochronie zwierząt i kodeks karny penalizując hodowlę bez zezwolenia oraz naruszając umyślnie lub przez niedbalstwo przepisy ustawy. Ustawa w zasadzie dotyczy ochrony człowieka przed agresywnym zachowaniem psów i nie powinna być zaliczana do ustaw chroniących zwierzęta. Jednak z uwagi na wprowadzenie przez nią zmian do ustawy o ochronie zwierząt uzasadnione było jej zaakcentowanie.

¹³⁰ Bliżej zob. D. De Grazia, *Animal Rights. A Very Short Introduction*, New York 2002, s. 54-62.

rozdziałach poczynając od drugiego poświęconego utrzymywaniu zwierząt, w którym określono ogólne obowiązki posiadacza lub opiekuna zwierząt zapewnienia warunków bytowych, akcentując konieczność posiadania do tego celu odpowiednich umiejętności, w szczególności jeśli zwierzęta utrzymywane są w celach gospodarczych (wówczas kwalifikacje do opieki nad nimi muszą być udokumentowane). Wskazane są ogólne warunki transportu nawiązujące do przepisów wspólnotowych oraz przesyłanie zwierząt z jednoczesnym zakazem stosowania wysyłania za pobraniem. W § 3 ustawa wprowadza zakazy wykorzystywania w określony sposób zwierząt, które nie są do owego wykorzystywania predysponowane ze względu na stan zdrowia lub kondycję fizyczną. Zakazy dotyczą również określonego sposobu postępowania ze zwierzętami (np. przyuczania do agresywnego zachowania wobec innych zwierząt).

Rozdział trzeci traktuje o uśmiercaniu zwierząt. Określa dopuszczalne przyczyny uśmiercania, zasadę uśmiercania po uprzednim ogłuszeniu. Osoby zawodowo trudniące się uśmiercaniem kręgowców powinny posiadać udokumentowane odpowiednie przeszkolenie. Szczególnej reglamentacji poddano ubój zwierząt ciepłokrwistych po uprzednim ogłuszeniu. Wyjątek uczyniono w stosunku do wspólnot religijnych, które zgodnie z normami wyznaniowymi nie spożywają mięsa zwierząt ogłuszonych przed wykrwawieniem. Wskazane rozwiązanie oparte zostało na wyroku Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 15 stycznia 2002 r., w którym zagwarantowano Muzułmanom po uzyskaniu stosownego zezwolenia możliwość rytualnego uboju bez pozbawiania zwierzęcia świadomości, stosownego¹³¹.

Zabiegi na zwierzętach, co do zasady po ich znieczuleniu, uregulowano w rozdziale czwartym wprowadzając liczne odstępstwa od obowiązku znieczulenia, związane z jego niecelowością w ogóle jak i niecelowością w konkretnych wypadkach związanych z obcinaniem ogonów, szlifowaniem kłów u prosiąt, znakowaniem, kierując się zasadą, zgodnie z którą można przeprowadzać zabiegi bez znieczulenia, jeśli zabieg nie powoduje większego bólu niż znieczulenie. W § 6 przyjęto zakaz amputacji i kastracji dopuszczając liczne wyjątki podyktowane między innymi koniecznością leczenia zwierzęcia, zapobieganiem niekontrolowanej reprodukcji, badaniami naukowymi. Amputacja i kastracja mogą być wykonane przez lekarza weterynarii po uzyskaniu odpowiedniego zezwolenia.

¹³¹ Wyrok Federalnego Trybunału Konstytucyjnego z 15.01.2002, Az. 1 BvR 1783/99, http://www.bverfg.de/entscheidungen/rs20020115_1bvr178399.html [otwarta 25.09.2010 r.]. Uznano, że ubój rytualny nie może być zakazany w ramach dopuszczalnych ograniczeń prawa do rozwoju osobowości z uwagi na porządek konstytucyjny i zasady moralności. Bezwzględny zakaz takiego uboju byłby sprzeczny z zagwarantowanymi w Konstytucji wolnościami wyboru przekonań religijnych i wykonywania religijnych praktyk. (art. 2 w zw. z art. 4 Konstytucji niemieckiej).

Dopuszcza się wykonywanie zabiegów prostszych przez osobę odpowiednio przeszkoloną po wcześniejszym zgłoszeniu odpowiedniemu organowi.

W rozdziale piątym poddano reglamentacji przeprowadzanie doświadczeń na zwierzętach, ograniczając je do niezbędnego minimum poprzez nakaz uwzględnienia dotychczasowego stanu nauki w celu wyeliminowania powtarzalności, nakaz użycia jak najmniejszej liczby zwierząt wystarczającej do realizacji celu doświadczenia. Należy je wykonywać w taki sposób, aby ograniczyć do minimum ból, cierpienie lub szkodę. Zakazano co do zasady przeprowadzanie doświadczeń w celu testowania broni, amunicji, detergentów i kosmetyków (§ 7) oraz określono kolejność w jakiej mogą być poddawane doświadczeniom zwierzęta różnych gatunków, przyjmując zasadę, że w pierwszej kolejności należy korzystać ze zwierząt o niższym stopniu rozwoju. Ścisłemu nadzorowi poddano procedurę przed, w trakcie i po zakończeniu doświadczenia. Działalność w zakresie prowadzenia doświadczeń na kręgowcach oraz niższych zwierzętach o rozwoju fizjologicznym znacznie zbliżonym do kręgowców, a także hodowli zwierząt przeznaczonych do doświadczeń uzależniono od wielu zezwoleń¹³², obowiązku poddania się kontroli oraz prowadzenia odpowiedniej dokumentacji i udokumentowania kwalifikacji osób przeprowadzających oraz organizujących doświadczenia. Podobnej reglamentacji poddano przeprowadzanie doświadczeń w celu kształcenia lub podnoszenia kwalifikacji (rozdział szósty) i w celu wytwarzania, produkcji, składowania lub namnażania materiałów, produktów lub organizmów (rozdział siódmy), uwzględniając specyfikę tego typu doświadczeń. Przykładowo doświadczenia w celu kształcenia mogą zostać przeprowadzane tylko wtedy, jeśli ich celu nie osiągnie się w inny sposób, w szczególności przez filmowe symulacje. Na żądanie odpowiednich urzędów i służb należy uzasadnić dlaczego owego celu nie da się inaczej zrealizować (§ 10).

Rozdział ósmy ustawy o ochronie zwierząt reguluje zagadnienia związane z hodowlą, utrzymywaniem i handlem zwierzętami. Utrzymywanie zwierząt niezwiązane z produkcją rolną, przykładowo z przeznaczeniem do doświadczeń, w celu tresury, wymaga prowadzenia dokumentacji obejmującej pochodzenie i miejsce pobytu zwierząt, którą należy przechowywać 3 lata, a dodatkowo psy, koty, małpy i małpiatki muszą być oznakowane¹³³. Zakazano hodowli kręgowców

¹³² Zezwolenie należy także uzyskać na import kręgowców z przeznaczeniem do doświadczeń – § 11a ust. 4 TierSchG

¹³³ Dane, które powinny być ujęte w dokumentacji oraz sposoby i elementy znakowania psów i kotów określa rozporządzenie ministerstwa do spraw żywienia, rolnictwa i leśnictwa z 20.05.1988 r. w sprawie dokumentowania danych o zwierzętach doświadczalnych i ich identyfikacji (Verordnung über Aufzeichnungen über Versuchstiere und deren Kennzeichnung, BGBl. I Nr 21, s. 639 z późn. zm.).

(z wyłączeniem naukowych doświadczeń) zmienionych genetycznie oraz poddawania ich takim zmianom, jeśli u nich lub u potomstwa zmiany są lub mogą być źródłem bólu albo cierpienia oraz hodowli zagrażającej innym zwierzętom lub w przypadku niemożności zapewnienia warunków właściwych dla utrzymywania określonych zwierząt. Dzieciom do 16 roku życia, bez zgody rodziców lub opiekunów, nie można oddawać kręgowców.

Zakaz hodowli zwierząt z trwałymi uszkodzeniami ciała lub agresywnych reguluje rozdział dziewiąty ustawy, który ponadto zakazuje importu zwierząt z państw nienależących do Unii Europejskiej, w których standardy ochrony odbiegają od rozwiązań niemieckich albo wspólnotowych. W celu kontroli wyznaczono punkty celne, przez które można przewozić zwierzęta.

Rozdział dziesiąty ustawy zatytułowany „Pozostałe postanowienia dotyczące ochrony zwierząt” zawiera upoważnienie do określenia w drodze rozporządzenia wymogów jakie powinny spełniać budowane obiekty inwentarskie, urządzenia do masowego chowu zwierząt gospodarskich, uboju oraz tryb zatwierdzania projektów budowlanych i urządzeń, aby zapewnić dobrostan zwierząt na odpowiednim poziomie. Mowa jest także o upoważnieniu do uregulowania kwalifikacji osób zajmujących się zwierzętami w chowie fermowym. W § 13 ust. 1 zakazano stosowania urządzeń do płoszenia, chwytania i przetrzymywania kręgowców (z wyłączeniem urządzeń dopuszczonych na podstawie przepisów innych ustaw –np. do eliminowania szkodników) stwarzających niebezpieczeństwo powstania bólu, cierpienia lub szkody.

Jedenasty rozdział ustawy reguluje zakres oraz tryb kontroli przywozu i wywozu zwierząt z terenu Niemiec, chowu zwierząt gospodarskich, wymogi dla obiektów i instytucji: prowadzących leczenie lub uśmiercanie zwierząt doświadczalnych, doświadczenia, w tym w celu kształcenia, cyrków¹³⁴, działalności gospodarczej w zakresie transportu zwierząt. Określa uprawnienia osób przeprowadzających kontrolę i podmiotów jej poddanych. W rozdziale tym uregulowano obowiązki dokumentowania postępowania ze zwierzętami oraz treść dokumentacji, a także możliwość odebrania, uśmiercania zwierząt i przypadki zakazania prowadzenia dalszej działalności. Reglamentacji poddano obowiązek udzielania informacji oraz zasady wymiany informacji z innymi państwami Unii

¹³⁴ Kontrolę utrzymywania zwierząt w cyrkach i wymogi dotyczące rejestracji pozwoleń na zmiany lokalizacji cyrków określa rozporządzenie ministerstwa do spraw żywienia, rolnictwa i ochrony konsumentów z 6.03.2008 r. o rejestracji pozwoleń na pokazy zwierząt połączone ze zmianą ich miejsca pobytu (Verordnung über die Registrierung von Erlaubnissen zur Zurschaustellung von Tieren an wechselnden Orten – ZirkRegV, BGBl. I, Nr 16, s. 376)

Europejskiej. Powołano Komisję do spraw Ochrony Zwierząt jako organ doradczy Ministerstwa do spraw Żywności, Rolnictwa i Ochrony Konsumentów¹³⁵, określono zasady powoływania jej członków oraz sposób i zakres działania (§ 16b). O sporze pomiędzy organami państw członkowskich Unii Europejskiej dotyczącym spełniania przez środki transportu wymogów chroniących zwierzęta należy powiadomić rzeczoznawcę z listy prowadzonej przez Komisję Europejską, który wydaje stosowne orzeczenie

W rozdziale dwunastym ustawy określono przestępstwa¹³⁶ i wykroczenia za czyny naruszające jej postanowienia lub przepisy rozporządzeń wykonawczych. Upoważniono Ministerstwo do spraw Żywności, Rolnictwa i Ochrony Konsumentów do określenia w drodze rozporządzenia przestępstw i wykroczeń za naruszenie prawa Unii Europejskiej w zakresie ochrony zwierząt. Dopuszczono przy niektórych czynach karalnych możliwość konfiskaty zwierząt, oraz środki karne w postaci stałego lub czasowego zakazu ich utrzymywania¹³⁷.

Do ważniejszych rozporządzeń zasługujących na krótka charakterystykę z uwagi na znaczenie dla określenia zasad systemu ochrony zwierząt należą: rozporządzenie w sprawie ochrony zwierząt wykorzystywanych w rolnictwie i innych utrzymywanych w celu wytwarzania produktów zwierzęcych, rozporządzenie o ochronie psów, rozporządzenie o przekazywaniu informacji związanych z przeprowadzaniem doświadczeń na zwierzętach kręgowych oraz rozporządzenie w sprawie ochrony zwierząt w związku z ubojem lub zabijaniem.

Rozporządzenie Ministerstwa do Spraw Żywności, Rolnictwa i Ochrony Konsumentów z 25.10.2001 r. w sprawie ochrony zwierząt wykorzystywanych w rolnictwie i innych utrzymywanych w celu wytwarzania produktów zwierzęcych¹³⁸ wykonuje przepisy ustawy o ochronie zwierząt oraz wcześniej wymienione

¹³⁵ W rozporządzeniu z 23.06 1987 r. ministerstwa do praw żywienia, rolnictwa i ochrony konsumentów szczegółowo uregulowano zadania, skład i powoływanie członków Komisji – zob. Verordnung über die Tierschutzkommission beim Bundesministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Verbraucherschutz (Tierschutzkommissions-Verordnung), BGBl I, Nr 33, s. 1557 z późn. zm.

¹³⁶ Do przestępstw zaliczono zabijanie kręgowców bez uzasadnionej przyczyny oraz powodowanie u nich bez uzasadnionej przyczyny silnego bólu lub cierpienia albo silnego trwałego lub powtarzającego się bólu lub cierpienia. Osoba taka podlega karze pozbawienia wolności do lat 3 lub karze grzywny (§17). Pozostałe czyny naruszające ustawę zakwalifikowano do wykroczeń (§ 18).

¹³⁷ W rozróżnieniu podstaw, sankcji oraz zakresu stosowania przepisów o wykroczeniach w prawie niemieckim zob. D. Szumiało-Kulczycka, *Prawo administracyjno-karne*, Zakamycze 2004, s. 53-65.

¹³⁸ Verordnung zum Schutz landwirtschaftlicher Nutztiere und anderer zur Erzeugung tierischer Produkte gehaltener Tiere bei ihrer Haltung (Tierschutz-Nutztierhaltungsverordnung – TierSchNutzTV), BGBl. I z 2006 r., Nr 41, s. 2043 z późn. zm.

dyrektywy: o ochronie zwierząt gospodarskich, ustanawiającą minimalne normy ochrony cieląt, ustanawiającą minimalne normy ochrony świń, ustanawiającą minimalne normy ochrony kur niosek, w sprawie ustanowienia minimalnych zasad ochrony kurcząt brojlerów. Rozporządzenie określa ogólne wymagania, jakim powinny odpowiadać budynki inwentarskie oraz ich wyposażenie, w tym systemy zapasowe na wypadek awarii (np. zabezpieczenie dostaw energii elektrycznej - § 3), ogólne wymogi dotyczące nadzoru nad zwierzętami, ich pielęgnacji, żywienia i zabezpieczenia odpowiedniego mikroklimatu (§4). W dalszych rozdziałach określa szczegółowe wymogi utrzymywania, w tym minimalną powierzchnię dla cieląt, kur niosek, brojlerów, świń i zwierząt futerkowych, uwzględniając wiek i stan fizjologiczny. W § 37 wskazano zachowania niezgodne z rozporządzeniem stanowiące wykroczenia, o których mowa w § 18 ust. 1 pkt 3 ustawy o ochronie zwierząt.

Szczegółowe rozwiązania dotyczące ochrony psów wprowadziło rozporządzenie Ministerstwa do Spraw Ochrony Konsumentów, Żywienia i Rolnictwa z 2.05.2001 o ochronie psów¹³⁹. Rozporządzenie wykonując ustawę o ochronie zwierząt określa warunki i zasady utrzymywania psów, w tym także prowadzenie hodowli w celach zarobkowych, wymóg posiadania przez opiekunów określonych umiejętności. Ustala warunki utrzymywania psów w większych grupach, wymagania dotyczące chowu zarobkowego i organizowania pokazów. Rozporządzenie reguluje warunki trzymania psów w pomieszczeniach (w tym w psiarniach), na wolnym powietrzu (w tym na uwięzi), wymogi dotyczące wyżywienia, częstotliwości karmienia oraz opieki, a także zasady amputacji w celach estetycznych. Określono także warunki czasowego utrzymywaniu psów oraz obowiązek zapobiegania przejawom agresji w stosunku do innych osobników. W § 12 wymieniono czyny noszące znamiona wykroczeń w rozumieniu § 18 ust. 1 pkt 3 ustawy o ochronie zwierząt.

Rozporządzeniem Ministerstwa do Spraw Żywienia, Rolnictwa i Leśnictwa z 4.11.1999 r. o przekazywaniu informacji związanych z przeprowadzaniem doświadczeń na zwierzętach kręgowych¹⁴⁰ określono zakres podmiotowy i terminy obowiązków udzielania informacji (także w formie elektronicznej), o których mowa w ustawie o ochronie zwierząt, dotyczących doświadczeń z użyciem kręgowców. Zgodnie z § 3 rozporządzenia, niezastosowanie się do wymogów rozporządzenia jest wykroczeniem, o którym mowa w § 18 ust. 1 pkt 3 ustawy

¹³⁹ Tierschutz-Hundeverordnung, BGBl. I, Nr 21, s. 838 z późn. zm.

¹⁴⁰ Verordnung über die Meldung zu Versuchszwecken oder zu bestimmten anderen Zwecken verwendeter Wirbeltiere (Versuchstiermeldeverordnung), BGBl I Nr 50, s 2156 z późn. zm.

o ochronie zwierząt. Rozporządzenie nakazuje także właściwym urzędom krajów związkowych przekazywać Ministerstwu do Spraw Żywienia, Rolnictwa i Leśnictwa do 31 maja po upływie roku sprawozdawczego zbiorcze informacje dotyczące doświadczeń.

Rozporządzenie z 3.03.1997 r. w sprawie ochrony zwierząt w związku z ubojem lub zabijaniem¹⁴¹ wdrażające wymienioną wcześniej dyrektywę w sprawie ochrony zwierząt podczas uboju lub zabijania, szczegółowo rozwija przepisy ustawy o ochronie zwierząt dotyczące opieki nad zwierzętami w rzeźniach, sposobów magazynowania, uboju i uśmiercania ryb i skorupiaków, ogłuszania i uśmiercania pozostałych zwierząt w celu pozyskania produktów zwierzęcych. Rozporządzenie w rozdziale piątym zalicza określone zachowania naruszające jego postanowienia do wykroczeń, o których mowa w § 18 ust. 1 pkt 3 ustawy o ochronie zwierząt.

8. Zasady ogólne danej dziedziny prawa są wskazówką dla ustawodawcy określającą kierunek aktywności legislacyjnej stanowiąc z drugiej strony zakaz tworzenia norm z nimi niezgodnych. Analiza przedstawionego materiału normatywnego z uwzględnieniem hierarchii źródeł prawa pozwala na wyodrębnienie zasad konstytucyjnych (z którymi powinny być zgodne zasady zawarte w aktach niższej rangi) i pozakonstytucyjnych. Porównanie treści dyrektyw z ustawą o ochronie zwierząt pozwala stwierdzić, że materiał badawczy pozwalający na sformułowanie zasad ogólnych stanowią przepisy ustawy, gdyż dyrektywy zostały wdrożone przez ustawę i rozporządzenia wykonawcze. W efekcie zasad systemu prawa ochrony zwierząt poszukiwać należy w Konstytucji, rozporządzeniach Unii Europejskiej oraz ustawie o ochronie zwierząt.

Do konstytucyjnych zasad ochrony zwierząt należy zasada obowiązku Państwa chronienia zwierząt oraz zasada prymatu interesu człowieka nad ochroną zwierząt.

Konstytucja w art. 20a wprowadza zasadę obowiązku Państwa chronienia zwierząt, wskazując na władzę ustawodawczą, organy administracji i sądownictwo, które w imieniu Państwa powinny tę zasadę realizować. Z art. 20a Konstytucji wynika nakaz uwzględniania wartości moralnych dotyczących utrzymywania zwierząt zgodnego z potrzebami gatunku, zapobiegania cierpieniom oraz uwzględnianie w prawie ochrony środowiska ochrony ich przestrzeni życiowej. Wskazane aspekty znalazły odzwierciedlenie w konstytucjach krajów związkowych¹⁴² i ustawodawstwie zwykłym. Powinny być także uwzględniane w procesie stosowania prawa. Konstytucja podwyższając rangę ochrony zwierząt przesuwając gra-

¹⁴¹ Verordnung zum Schutz von Tieren im Zusammenhang mit der Schlachtung oder Tötung., BGBl. I, Nr. 1, s. 405 z późn. zm.

¹⁴² O ochronie zwierząt mowa jest w konstytucjach: Badenii-Wirtembergii, Dolnej Saksonii, Bawarii, Brandenburgii, Turyngii, Berlinie i Saarze. Bliżej zob. A. Lorz, E. Metzger, op. cit., s. 49.

nice ochrony nakazując weryfikację (w porównaniu do stanu dotychczasowego) ocen i działalności legislacyjnej chroniącej zwierzęta, pozostającej w konflikcie z wolnością nauki i nauczania (kwestia doświadczeń), wolnością sztuki (wystawy, pokazy), swobodą praktyk religijnych, wolnością gospodarczą. Z Konstytucji wynika obowiązek rozwijania wiedzy dotyczącej psychiki zwierząt i ich podstawowych potrzeb, które powinny być uwzględniane w sposób ciągły (dynamiczny) w działalności legislacyjnej w różnych aspektach (np. w odniesieniu do warunków utrzymywania zwierząt gospodarskich) i na różnych szczeblach. Wynika też zakaz pogarszania ochrony w porównaniu do jej aktualnego stanu. Biorąc pod uwagę rolę prawa i zasadę minimalizacji interwencji ustawodawczej należy założyć obowiązek ingerencji prawnej wówczas, gdy inne środki (podnoszenie wiedzy społeczeństwa o potrzebach zwierząt, o ich psychice – mające wpływ na treść norm moralnych) nie zapewniają odpowiedniego poziomu ochrony. Art. 20a Konstytucji wpłynął na wykładnię przepisów chroniących zwierzęta. Organy stosujące prawo powinny zasięgać opinii lekarsko-weterynaryjnych, gdy niewłaściwe postępowanie człowieka ma związek ze zdrowiem zwierząt¹⁴³. Państwo przez swoje organy powinno poszerzać zakres kontroli przepisów regulujących postępowania ze zwierzętami w celu zapewnienia maksymalnej skuteczności ich egzekwowania.

Analiza przepisów Konstytucji w powiązaniu z pozostałymi aktami prawnymi pozwala sformułować zasadę prymatu interesu człowieka nad ochroną zwierząt.

Art. 19 ust. 2 Konstytucji formułuje zakaz ograniczania praw podstawowych co do swej istoty. Ochrona zwierząt nakładająca na organy państwa oraz inne podmioty prawa określone obowiązki w postaci nakazów i zakazów zawsze ogranicza sferę wolności człowieka, bowiem żadna wolność nie jest wolnością nieograniczoną. Można zaryzykować twierdzenie, że cały system prawny, wszystkie normy prawne obowiązujące na określonym terytorium, ograniczają możliwość dowolnego postępowania jednostki. Prawo regulując stosunki społeczne chroni wiele niekiedy sprzecznych ze sobą interesów. Z uwagi na ich wielość prawo hierarchizuje owe dobra, czy interesy, w ten sposób, aby w razie konfliktu dobro większej wartości prawnie chronione mogło być realizowane przed dobrem o mniejszej wartości i niekiedy jego kosztem¹⁴⁴.

Prawa człowieka zostały ujęte w rozdziale I Konstytucji niemieckiej przed rozdziałem II traktującym w art. 20a o obowiązku chronienia zwierząt, stąd też nawet podchodząc do problemu od strony formalnej – interes (prawa) człowieka mają pierwszeństwo przed interesem zwierząt. Znajduje to wyraz w licznych odstępstwach od ogólnego zakazu zadawania zwierzętom bólu, cierpienia i szkody,

¹⁴³ Por. A. Lorz, E. Metzger, op. cit., s. 67-72 i podana tam literatura

¹⁴⁴ Por. M. Kordela, *Zasady prawa jako normatywna postać wartości*, RPEiS 2006, z. 1, s. 42.

które mogą być jednak zadawane z przyczyn uzasadnionych. Powstaje pytanie jakie przyczyny uzasadniają ból, cierpienie i szkody zwierząt. Ogólne wskazanie na interes człowieka nie rozwiązuje problemu, ponieważ sama ochrona zwierząt chroni w istocie wartości moralne człowieka. Nadrzędność interesu człowieka przejawia się w dwóch w praktyce nierozłącznych aspektach. Z jednej strony ochrona zwierząt polega na ustaleniu ram prawnych dla takiego jej poziomu, aby podstawowe interesy człowieka nie doznały uszczerbku, z drugiej zaś strony taki a nie inny poziom ochrony zwierząt realizuje interes człowieka. Innymi słowy ochrona zwierząt realizuje i jednocześnie ogranicza prawa człowieka. Wolność sumienia i wyznania pozwala na uśmiercanie zwierząt bez wcześniejszego ogłuszenia, natomiast jeśli uśmiercanie nie narusza wolności wyznania powinno odbywać się po wcześniejszym ogłuszeniu (§ 4a TierSchG). Uzasadnieniem tej zasady mogą być także inne przykłady konkretnych rozwiązań prawnych:

- dopuszczalność szczucia psem zwierząt łownych podczas polowań (art. 3 pkt 4 TierSchG)
- dopuszczalność doświadczeń w celu rozpoznania stanów fizjologicznych organizmu ludzkiego (§ 7 ust. 2 pkt 1 TierSchG)
- dopuszczalność doświadczeń w celu badań podstawowych (§ 7 ust. 2 pkt 4 TierSchG)
- odstępstwa umożliwiające doświadczenia i zabiegi w celu kształcenia i doksztalcenia (Rozdział 6 TierSchG),
- dopuszczalność stosowania niehumanitarnych środków odławiania zwierząt ze względu na przepisy prawa łowieckiego, prawa ochrony środowiska, o ochronie roślin i zwalczaniu chorób zakaźnych (§ 13 ust 1 TierSchG),
- dopuszczalność zwalczania szkodliwych zwierząt (§ 4 ust. 1 TierSchG)

Rozpatrywana zasada jest z drugiej strony realizowana przez rozwiązania chroniące odczucia człowieka do istot jemu bliższych na przykład zwierząt domowych przewidziane w Konwencji o ochronie zwierząt domowych i w ustawie o ochronie zwierząt. W tym przypadku nakładając na człowieka obowiązki szczególnej ochrony tych zwierząt wobec słabszej ochrony innych, chroni się w istocie uczucia człowieka.

Wśród zasad pozakonstytucyjnych zawartych w Rozdziale 1 ustawy o ochronie zwierząt, określającym zasady ogólne można wymienić:

- zasadę odpowiedzialności człowieka za zwierzęta,
- zasadę zakazu powodowania bez uzasadnionej przyczyny bólu, cierpienie lub szkody.

Analiza ustawy o ochronie zwierząt oraz przepisów pozostałych aktów prawnych z tego zakresu pozwala na sformułowanie następujących zasad:

- zasada prewencji,
- zasada kompleksowości ochrony zwierząt,
- zasada uwzględniania różnic gatunkowych i osobniczych w utrzymywaniu i postępowaniu ze zwierzętami,
- zasada podwyższonego poziomu ochrony zwierząt kręgowych.

a/ Zasada odpowiedzialności człowieka za zwierzęta.

Wymienione wcześniej Konwencje europejskie kładą nacisk na wyznaczenie osób odpowiedzialnych za wykorzystywanie i inne postępowanie ze zwierzętami, kontrolę i nadzór właściwych sygnatariuszom organów, którym co do zasady należy zgłaszać podjęcie działalności komercyjnej. Również kładą nacisk na wykształcenie osób opiekujących się lub nadzorujących postępowanie ze zwierzętami, a w wypadku gospodarczego ich wykorzystywania – na obowiązek udokumentowania odpowiednich kwalifikacji. Rozporządzenia organów Unii Europejskiej w jeszcze większym stopniu przykładają wagę do wymienionych aspektów postępowania ze zwierzętami, uszczegóławiając kwestie ogólne poruszane w konwencjach. Przykładowo Rozporządzenie Rady Nr 1/2005 w sprawie ochrony zwierząt podczas transportu i związanych z tym działań oraz zmieniające dyrektywy 64/432/EWG i 93/119/WE oraz rozporządzenie (WE) nr 1255/97 przewiduje prowadzenie i udostępnianie szczegółowej dokumentacji przewożonych zwierząt (art. 4), autoryzację przewoźników (art. 5), wymóg uzyskania zezwolenia na przewóz, kontrole poprzedzające przewóz i zatwierdzenie środków transportu (art. 7), kontrole oraz inne środki związane z dziennikiem podróży podejmowane przez właściwe władze przed długotrwałym przewozem (art. 15), obowiązki opiekunów i prowadzących miejsca wypoczynku w przypadku długo trwającego transportu (art. 9) itp.

W tym duchu, lecz w sposób najbardziej skonkretyzowany odpowiedzialność za zwierzęta określa ustawa o ochronie zwierząt z przepisami wykonawczymi. Ustawa ta reglamentuje postępowanie człowieka ze wszystkimi zwierzętami, z którymi się styka lub je wykorzystuje. Konkretyzacja odpowiedzialności i posiadania odpowiednich umiejętności wymagała ustalenia osób odpowiedzialnych oraz kontroli przestrzegania przez nie nakazów i zakazów prawem określonych. Z kolei kontrola wymagała nałożenia obowiązku uzyskania licznych zezwoleń i prowadzenia dokumentacji. Wystarczy wskazać na Rozdział 5 ustawy reglamentujący przeprowadzanie doświadczeń na zwierzętach nakazujący posiadanie zezwoleń na dane doświadczenie (w zezwoleniu należy podać kierownika doświadczenia i jego zastępcę, a jeśli kierownik zmieni miejsce doświadczenia lub zastępcę, posiadacz zezwolenia musi niezwłocznie zawiadomić o tych zmianach), na zmiany w doświadczeniach, a w przypadku gdy nie jest wymagane doświadczenie – musi je zgłosić z odpowiednim wyprzedzeniem. Zezwolenia są także wymagane na prowadzenie chowu zwierząt doświadczalnych. Badania na

kręgowcach połączone z zabiegami operacyjnymi, mogą być przeprowadzane tylko przez osoby z wyższym wykształceniem weterynaryjnym lub medycznym albo biologicznym, jeśli osoby te wykonują doświadczenia w szkołach wyższych lub innych instytucjach naukowych (§ 9 ust 1 TierSchG). Obowiązek dokumentowania i przechowywania dokumentacji doświadczeń służy efektywności kontroli. Podobnie ustawa reguluje odpowiedzialność w innych postępowaniach ze zwierzętami wieńcząc wymuszenie odpowiednich zachowań człowieka przepisami karnymi, sankcjonującymi prawie wszystkie (nawet czysto formalne) niezgodne z przepisami działania i zaniechania (Rozdział 12).

b/ Zasada zakazu powodowania bez uzasadnionej przyczyny bólu, cierpienia lub szkody.

Zakaz powodowania bez uzasadnionej przyczyny bólu, cierpienia lub szkody jest zawarty w przepisach ogólnych wszystkich wymienionych wcześniej umowach międzynarodowych, rozporządzeniach UE. oraz w ustawie o ochronie zwierząt, w której o zakazie tym jest mowa 40 razy w różnych aspektach. Zakaz dotyczy wszystkich zwierząt, o których mówi ustawa i we wszelkim z nimi postępowaniu. Tytułem przykładu można podać ograniczanie doświadczeń na zwierzętach do niezbędnego minimum oraz minimalizacji liczby zwierząt użytych do doświadczeń.

c/ Zasada prewencji. Istotą zasady jest konieczność podejmowania działań chroniących zwierzęta zanim powstaną okoliczności, które mogłyby narazić je na ból, cierpienia lub szkodę. Przykładem realizacji tej zasady są obowiązki wcześniejszego spełnienia określonych warunków oraz zgłoszenia zamierzonych działań właściwym organom, a także zakazy zapobiegające nieodpowiedniemu traktowaniu zwierząt w przyszłości, jak na przykład:

- obowiązek spełnienia wielu wymogów przed rozpoczęciem doświadczenia i zgłoszenie do zatwierdzenia projektu doświadczenia (§ 8 ust 1 TierSchG),
- obowiązek przystosowania środków transportu przed rozpoczęciem przewozu zarobkowego zwierząt, posiadania odpowiednich kwalifikacji i uzyskania zezwoleń potwierdzających spełnienie wymogów (art. 10, 11, 17 ust. 2, 18 i 19 rozporządzenia Rady Nr 1/2005)
- obowiązek zgłoszenia zamiaru prowadzenia hodowli psów ras agresywnych i uzyskania na to zezwolenia (§ 2 ust. 2 pkt 3 ustawy o zwalczaniu niebezpiecznych psów),
- obowiązek posiadania dokumentacji wskazującej na odpowiednie kwalifikacje do postępowania ze zwierzętami (np. § 11 ust. 1 pkt 1 w zw. z ust 3 pkt 3 TierSchG)
- zakaz sprzedaży zwierząt dzieciom poniżej 16 roku życia bez zgody przedstawiciela ustawowego (§ 11cTierSchG).

d/ - Zasada kompleksowości ochrony zwierząt wyraża się w ochronie wszystkich zwierząt wykorzystywanych przez człowieka w jakikolwiek sposób. Przejawia się także w reglamentowaniu całokształtu postępowania z określonymi zwierzętami i regulowania owego postępowania normami podstawowych gałęzi prawa: w przeważającej mierze administracyjnego, karnego, a także międzynarodowego, konstytucyjnego i cywilnego, na co wskazują powołane w punkcie 7 niniejszego opracowania źródła prawa i § 90a, § 251, ust. 2, zd. 2 oraz § 903, zd.2. niemieckiego kodeksu cywilnego

e/ Zasada uwzględniania różnic gatunkowych i osobniczych w utrzymywaniu i postępowaniu ze zwierzętami znajduje odzwierciedlenie w prawie wszystkich rozwiązaniach prawnych normujących postępowanie ze zwierzętami. W szczególności prawo określa minimalne wymagania utrzymywania zwierząt gospodarskich i domowych zależnie od gatunku, wieku i stanu fizjologicznego (§2 pkt1 TierSchG, § 2 rozporządzenia ministerstwa do spraw ochrony konsumentów, żywienia i rolnictwa w sprawie ochrony psów, rozdziały od 2 do 6 rozporządzenia ministerstwa do spraw żywienia, rolnictwa i ochrony konsumentów w sprawie ochrony zwierząt wykorzystywanych w rolnictwie i innych utrzymywanych w celu wytwarzania produktów zwierzęcych, zróżnicowane pod tym kątem warunki transportu art. 3 lit. h oraz Załącznik I do rozporządzenia Rady Nr 1/2005).

f/ Zasada podwyższonego poziomu ochrony zwierząt kręgowych. Analizowana zasada wynika z tendencji podwyższonej ochrony zwierząt wyżej rozwiniętych w stosunku do zwierząt niższych. Omawiana zasada znajduje odzwierciedlenie w następujących rozwiązaniach prawnych:

- poddanie szczególnej reglamentacji uśmiercania kręgowców (§4 ust 1 TierSchG), a wśród nich uboju zwierząt ciepłokrwistych (§4a TierSchG) oraz uśmiercania psów, kotów, małp i lemurów (§ 9 ust. 2 pkt 7 TierSchG),
- uregulowanie w Rozdziale 4 ustawy o ochronie zwierząt przeprowadzania zabiegów wyłącznie na zwierzętach kręgowych,
- określenie szczególnych wymogów dotyczących przeprowadzania na kręgowcach doświadczeń (§ 7 ust. 3, § 8 ust. 1, § 8a, § 8b, § 9 ust 2 pkt 4, 6, 7, § 9a, § 10 a TierSchG),
- wprowadzenie wymogu uzyskania zezwolenia na hodowlę lub utrzymywanie kręgowców (§ 11 TierSchG),
- uregulowanie prowadzenia i przechowywania dokumentacji oraz znakowania kręgowców (§ 11a TierSchG),
- zakaz hodowli lub poddawania ich biotechnicznym lub genetycznym zmianom (z wyłączeniem badań naukowych), jeśli spowodowałoby to u nich lub u ich potomstwa ból, cierpienie lub szkodę (§ 11b TierSchG),

- zakaz oddawania kręgowców dzieciom lub młodzieży aż do ukończenia 16- go roku życia, bez zgody osoby dorosłej (§ 11c TierSchG),
- zakaz hodowli oraz pokazów kręgowców z uszkodzeniami ciała wywołanymi zachowaniem sprzecznym z prawem ochrony zwierząt (§ 12 ust. 1 i ust. 2 pkt 4 TierSchG),
- zakaz używania nieodpowiedniego sprzętu do odławiania kręgowców (§ 12 ust. 1 TierSchG).

Ponadto wszystkie wcześniej wymienione konwencje Rady Europy (oprócz konwencji o ochronie zwierząt domowych), rozporządzenie Rady nr 1/2005 w sprawie ochrony zwierząt podczas transportu i związanych z tym działań oraz zmieniającym dyrektywy 64/432/EWG i 93/119/WE oraz rozporządzenie (WE) nr 1255/97, rozporządzenie Nr 1523/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady zakazujące wprowadzania do obrotu oraz przywozu do Wspólnoty lub wywozu ze Wspólnoty skór z kotów i psów oraz produktów zawierających takie skóry oraz wiele innych aktów prawnych reguluje postępowanie wyłącznie z kręgowcami.

9. Na zakończenie wywodów warto wskazać na cechy systemu prawnej ochrony zwierząt.

Główne cele i założenia zbieżne są z europejską tendencją ochrony zwierząt¹⁴⁵. Wszystkie państwa Unii Europejskiej posiadają akty prawa wewnętrznego chroniące zwierzęta przed bólem cierpieniem lub szkodą. Tytułem przykładu można podać podstawowe cele określone w ustawie austriackiej, szwajcarskiej i polskiej. Austriacka ustawa o ochronie zwierząt¹⁴⁶ w § 1 jako cel przyjmuje ochronę życia i zdrowia zwierząt realizowany w ramach szczególnej odpowiedzialności człowieka za zwierzęta jako współistoty, obejmując ochroną wszystkie zwierzęta (§ 3 ust. 1). Szwajcarska ustawa o ochronie zwierząt¹⁴⁷ w § 1 stwierdza, że celem ustawy jest ochrona godności i dobrostanu zwierząt. Obejmuje ochroną jedynie kręgowce i niektóre bezkręgowce (art. 2). Polska ustawa z 21.08.1997 r. o ochronie zwierząt¹⁴⁸ nie określa wprost celu. Można jednak na podstawie analizy jej przepisów wyprowadzić wnioski, iż podstawowe cele i założenia są podobne do rozwiązań niemieckich i podobnie jak w niemieckim kodeksie cywilnym ustawa dokonuje dereifikacji zwierząt. Dodatkowym argumentem przemawiającym za zbieżnością celów i założeń z europejską tendencją ochrony zwierząt są wcześniej powołane przepisy prawa wtórnego Unii Europejskiej wiążące państwa

¹⁴⁵ Por. R. Paczuski, *Prawo ochrony środowiska*, Bydgoszcz 1994, s. 53.

¹⁴⁶ Bundesgesetz über den Schutz der Tiere (Tierschutzgesetz – TSchG), <http://de.wikipedia.org/wiki/Tierschutzrecht>, [dostęp dn. 22.11.2010 r.]

¹⁴⁷ Tierschutzgesetz (TSchG) z 16.12.2005 r., <http://www.admin.ch/ch/d/sr/455/a2.html> [dostęp dn. 22.11.2010 r.]

¹⁴⁸ Dz.U. z 2003 r., Nr 106, poz. 1002 z późn. zm.

członkowskie Wspólnoty. Fakt ten pozwala sformułować kolejną cechę – dostosowania wewnętrznego prawa niemieckiego ochrony zwierząt do ustawodawstwa Unii Europejskiej.

Kolejna cecha systemu prawa ochrony zwierząt w Niemczech to umiędzynarodowienie ochrony. Znaczną rolę /w porównaniu do systemów innych dziedzin i gałęzi prawa/ odgrywają umowy międzynarodowe, których stroną jest Unia Europejska lub Niemcy. Podobne umiędzynarodowienie można zauważyć jedynie w prawie gospodarczym i prawie ochrony środowiska.

Prawo ochrony zwierząt cechuje otwartość¹⁴⁹ polegająca na uwzględnianiu dorobku innych nauk – zoologii, fizjologii zwierząt, etyki. Z art. 20a Konstytucji wynika obowiązek Państwa permanentnej analizy dostosowania prawa ochrony zwierząt do dorobku tych nauk. Wraz z nowymi sposobami utrzymywania zwierząt zmieniają się przepisy, przede wszystkim ustawy o ochronie zwierząt. Z tej cechy wynikają dwie następne, a mianowicie ścisły związek z rozwojem wiedzy o zwierzętach i rozwojem etyki.

Kolejna cecha to bardzo szeroki –w porównaniu z systemami innych gałęzi lub dziedzin prawa - obszar unormowań. Wcześniejsza analiza źródeł prawa ochrony zwierząt pozwala wskazać na związek z prawem konstytucyjnym, międzynarodowym, ochrony środowiska, prawem rolnym, prawem cywilnym, administracyjnym i karnym.

Ewolucja systemu prawa ochrony zwierząt w Niemczech prowadzi do wniosku, iż system ten cechuje się dynamicznością, czyli ciągłym podnoszeniem poziomu ochrony zwierząt. Wystarczy porównać poziom ochrony z lat 30-tych z obecnymi rozwiązaniami, bądź brzmienie ustawy o ochronie zwierząt w momencie jej uchwalenia z aktualnym tekstem. Ustawa z 1933 r. składała się z 15 paragrafów i zajmowała niewiele ponad dwie strony Dziennika Ustaw Rzeszy¹⁵⁰. Aktualnie obowiązująca ustawa mimo, że składa się z 22 paragrafów jest znacznie rozbudowana i obejmuje 24 strony¹⁵¹. W latach 30-tych prawo poruszało podstawowe ogólne kwestie. Wraz z rozwojem etyki, nowych sposobów i aspektów wykorzystywania zwierząt, koniecznością dostosowania prawa wewnętrznego do rozwiązań prawnych Unii Europejskiej i obowiązaniem prawa powszechnie wiążącego Unii Europejskiej również na terenie Niemiec, system prawnej ochrony zwierząt zawiera znacznie mniej luk konstrukcyjnych i aksjologicznych w porównaniu do rozwiązań polskich.

Do cech systemu prawa ochrony zwierząt można dodać chronienie nie-

¹⁴⁹ Por. R. Paczuski, op. cit., s. 54.

¹⁵⁰ Zob. fotokopia ustawy - <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=dra-&datum=19330004&zoom=2&seite=00000987&x=14&y=10> [dostęp dn. 22.11.2010 r.]

¹⁵¹ BGBl. z 1998 r. Nr 30, s. 1105 -1120.

których zwierząt utrzymywanych poza obszarem Unii Europejskiej, ponieważ, jak wcześniej zaznaczono ustawa wprowadzająca rozporządzenia Parlamentu i Rady zakazujące handlu skórami psów, kotów i produktami zawierającymi takie skóry oraz produktami z fok¹⁵² ma na celu ochronę tych zwierząt przed okrutnym uśmiercaniem w krajach nienależących do Unii Europejskiej.

System prawa ochrony zwierząt mimo, iż kładzie nacisk na ochronę kręgowców obejmuje ochroną wszystkie zwierzęta mogące odczuwać ból cierpienie lub doznawać szkody (art. 20a Konstytucji i § 1 TierSchG).

¹⁵² Gesetz zur Durchführung gemeinschaftlicher Vorschriften über Verbote und Beschränkungen hinsichtlich der Einfuhr, Ausfuhr, des Inverkehrbringens oder des Handels mit bestimmten Tierfellen oder tierischen Erzeugnissen z 8.12.2008 r., BGBl. I Nr 57, s. 2395 z późn. zm.

SYSTEM OF LEGAL PROTECTION OF ANIMALS IN GERMANY (BASIC ISSUES)

The aim of this paper is to analyse the system of legal protection of animals applicable in the Federal Republic of Germany. In the territory of Germany, the first regulations regarding animal protection were effected in penal law. In the 17th and 18th centuries, animals were sometimes regarded as perpetrators of or associates in crime. In the second half of the 19th century, in the territory of Germany, some provisions penalizing public cruel treatment of animals were introduced into national criminal acts, as it was seen as scandalising. The true nature of the offence was not the very infliction of suffering on animals but doing so in the presence of other people, which meant the protection of morality. The evolution of the German animal protection laws led to animals being regarded as the object of protection. In the period between the passing of the first Animal Protection Act in 1933 and the text of the Act of 1972 currently in effect, the level of animal protection increased significantly, which was due to the new aspects of animal use and the necessity to adapt domestic law to Community law. The 1990 Civil Code amendments provided for the so-called dereification of animals.

The separation of animal protection law results from the provisions of Article 20a of the Constitution, which makes animal protection a fundamental task of the State, along with the protection of environment. A systemic approach to animal protection law presumes that a specific structure and internal relationships should be indicated as well as some criteria for ordering a set of animal protection legal norms. Therefore, the paper discusses the object of protection, the aim and the sources of the law as well as the general principles and characteristics of animal protection laws.

The object of protection are animals whose nervous system structure allows at least for the awareness of pain.

The sources of the law in Germany include the Constitution, international agreements, generally applicable EU law on animal protection and domestic law - mainly the Animal Protection Act. The sources of the law of particular federated states (*Bundesländer*) have been omitted for the purpose of this discussion because the aim, general principles and characteristics of animal protection law can be sufficiently researched based on the laws of the federal level.

The analysis of sources of law allows for the formulation of the following principles of animal protection law:

- the State's obligation to protect animals,
- consideration of moral values of animal welfare according to the needs of the species, prevention of suffering and protection of animals' living space by means of appropriate provisions in environmental laws,
- the primacy of human interests over animal protection,

- human responsibility for animals,
- the prohibition of unjustified infliction of pain, suffering or harm,
- prevention,
- the comprehensiveness of animal protection,
- taking into account species-related and individual differences in maintenance and handling of animals,
- higher levels of protection of vertebrate animals.

The characteristics of animal protection laws include:

- the main goals and objectives are in line with the European trends in animal protection,
- the internationalization of the protection,
- openness,
- a very wide area of regulation, in comparison with the systems of other fields of law,
- dynamism,
- protection of some animals maintained outside the territory of the European Union.